

Anyagszerkezet, anyaghullám, atomi illetve molekuláris kölcsönhatások. Atomi erő mikroszkópia (AFM).

Kiss Balázs

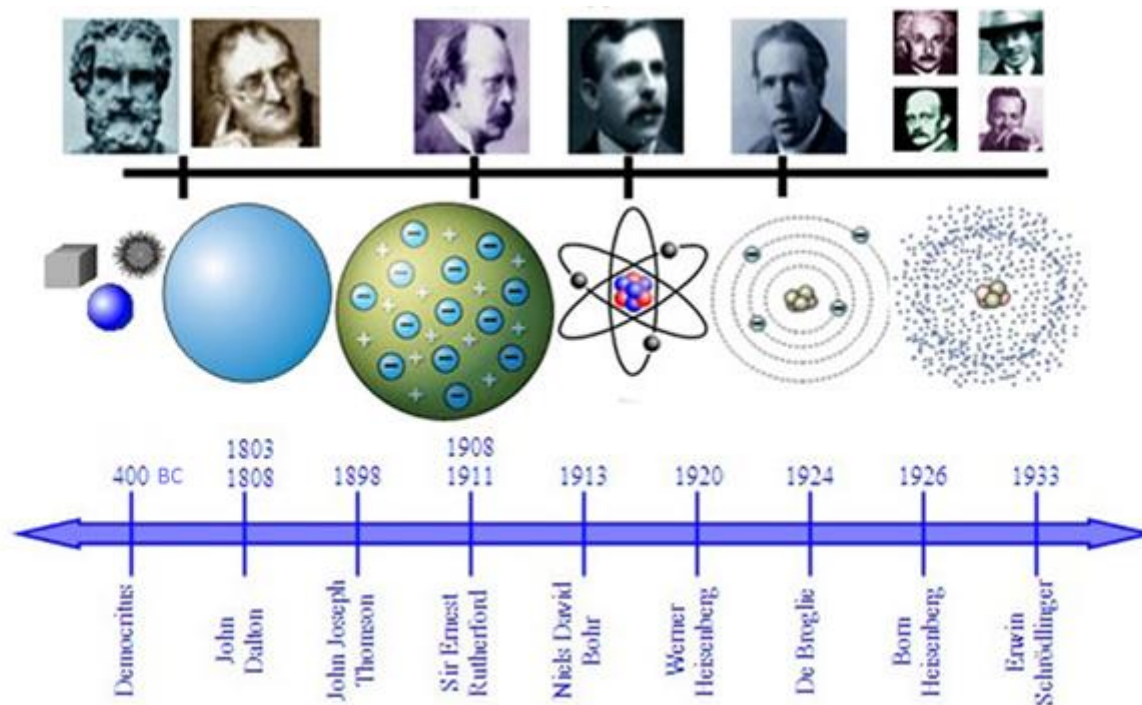
kissb3@gmail.com

**Miofilamentum Mechanobiofizika Laboratórium,
Semmelweis Egyetem,
Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet.**

2022. Október 06.

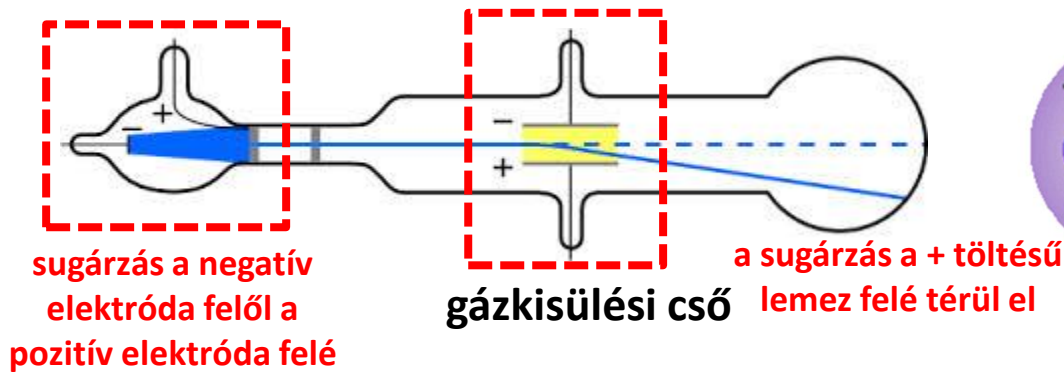
Atommodellek

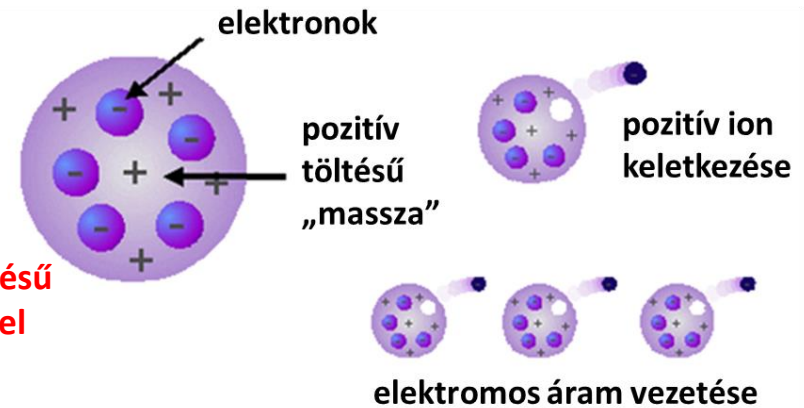
- **Démokritosz (i.e. 400 körül):** az anyag atomos szerkezetű
- **Dalton (1803): súlyviszony-törvény:** az elemek azonos atomokból épülnek fel
- **Thomson (1897):** elektron felfedezése (katódsugárzás); „mazsolás puding” modell
- **Rutherford (1909-1911):** atommag (nukleonok: p^+ és n_0) és elektronok
- **Bohr (1913):** diszkrét atomi energiaállapotok

Thomson és Rutherford

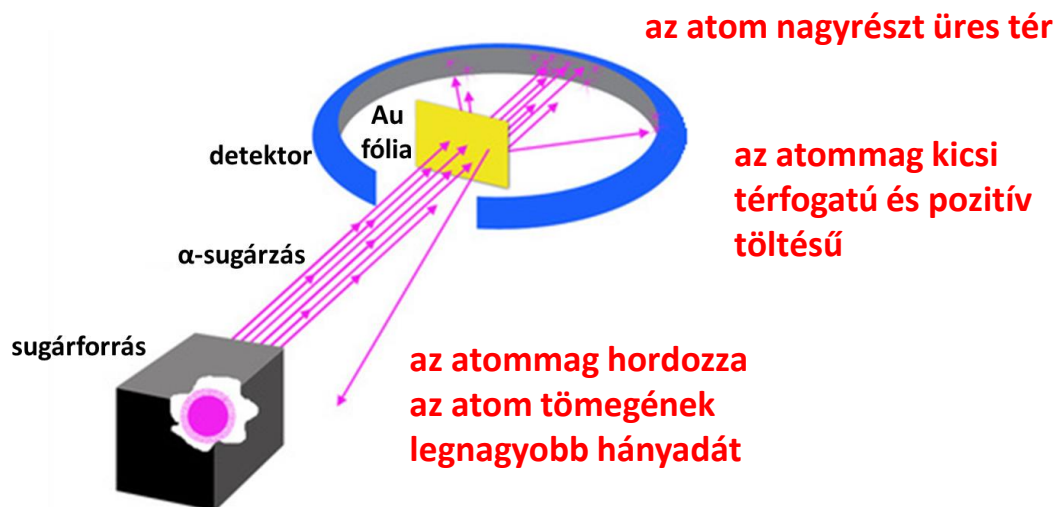
Thomson: katódsugárzás felfedezése

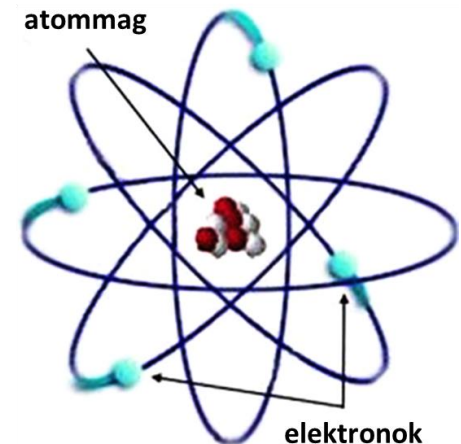
„mazzolás puding atom” vagy „áfonyás muffin atom”

Rutherford: kísérletek α -részecskével

„bolygómodel”

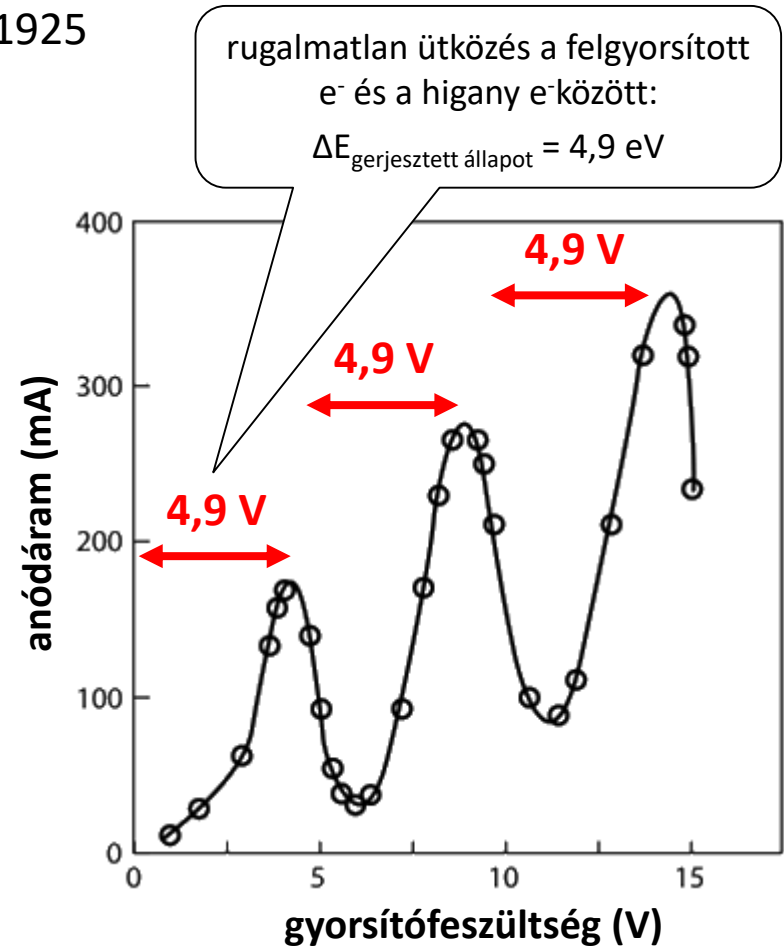
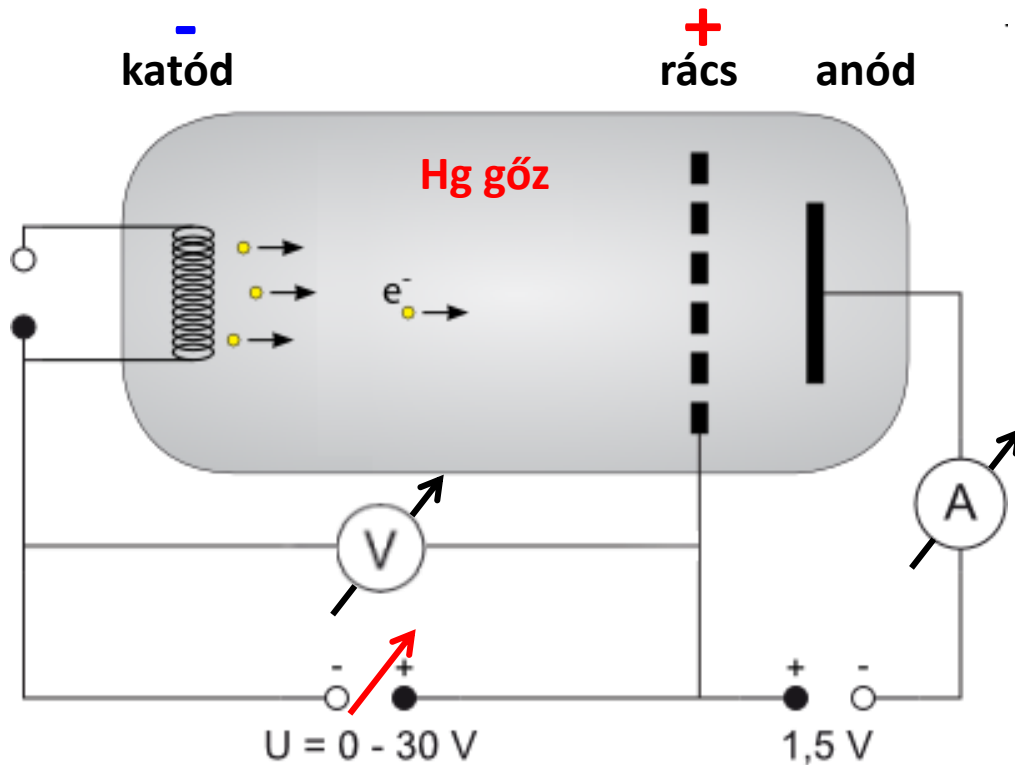

Franck-Hertz Kísérlet

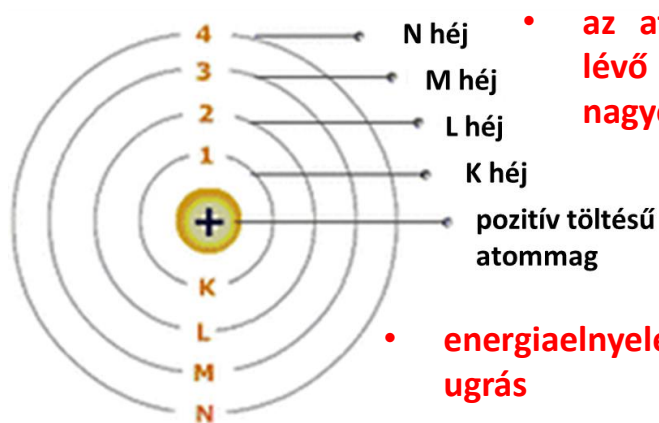
James Franck Gustav Hertz

- 1914-ben: a gerjesztett higanyatomok **elektronjainak diszkrét, kvantált energiaállapotai vannak**
- fizikai Nobel díj, 1925

Bohr és Schrödinger

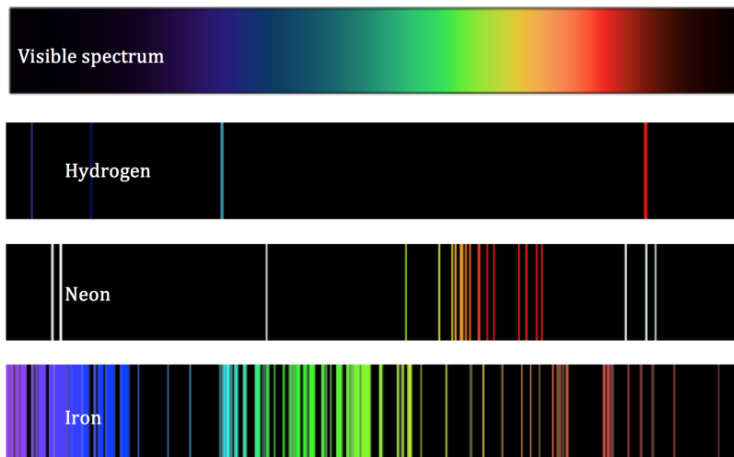
Bohr: az elektronhéjak leírása

- az atommagtól távolabb lévő elektronok energiája nagyobb

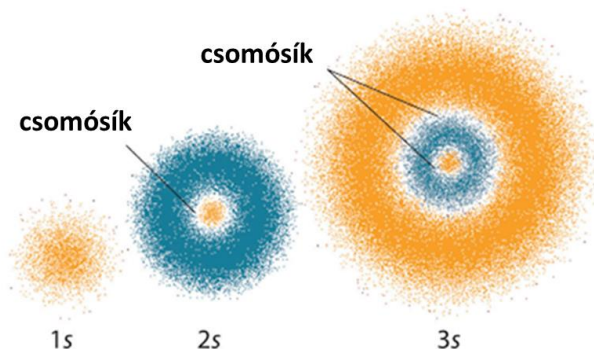
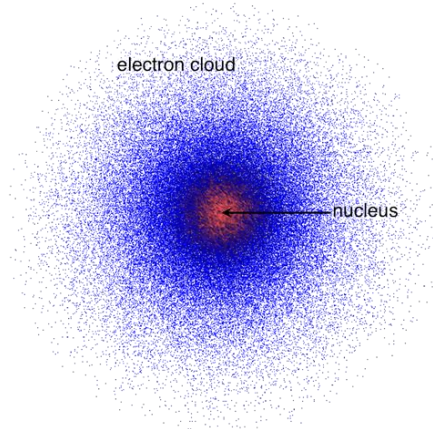
- energiaelnyelés: magasabb pályára ugrás
- energia leadás: fotonok emissziója

Néhány elem emissziós spektruma:

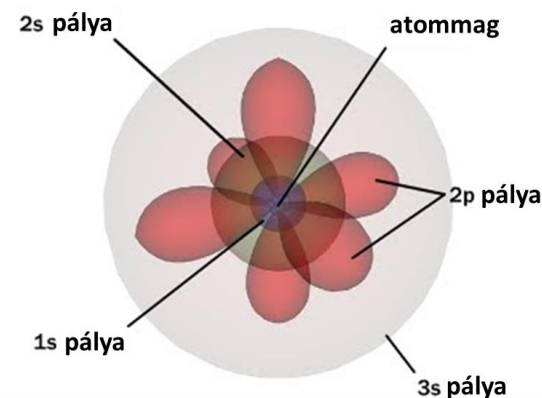

Schrödinger: az elektron kvantummechanikai modellje

- nincs meghatározott pálya, az elektron megtalálási valószínűségét adja meg

Komplex pályaalakok: elektronfelhő

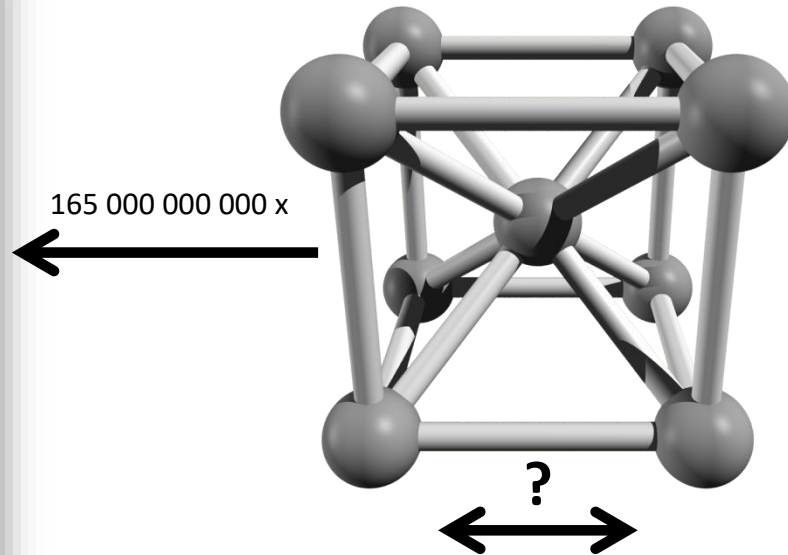

Hogyan jöhetnek létre stabil szerkezetek?

makroszkopikus méretskála: Atomium

nanovilág: vas tércentrált köbös kristályrácsa

Általános vezérlő elv:

következmény:
RENDEZETLENSÉG

taszító
kölcsönhatás

vonzó
kölcsönhatás

következmény:
RENDEZETTSÉG

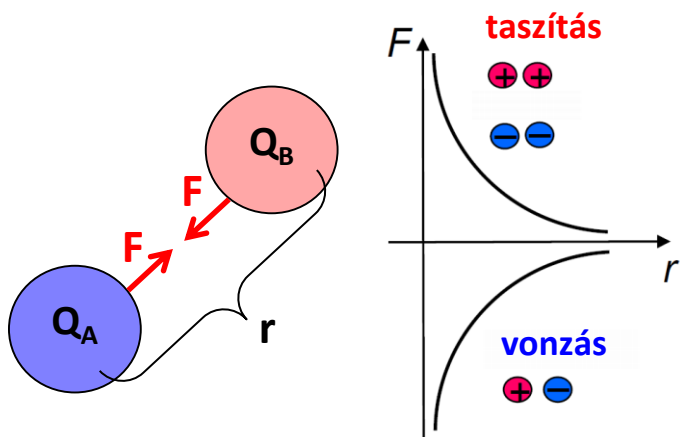
Alapvető kölcsönhatások a fizikában

Kölcsönhatás	Mire hat?	Hatótávolság (m)	Relatív erősség
gravitáció	minden részecskére	végtelen ($\sim 1/r^2$)	10^{-40}
elektrosztatikus (Coulomb)	elektromosan töltött részecskékre	végtelen ($\sim 1/r^2$)	10^{-2}
erős nukleáris	nukleonok	10^{-15}	1
gyenge nukleáris	minden részecskére	10^{-18}	10^{-13}

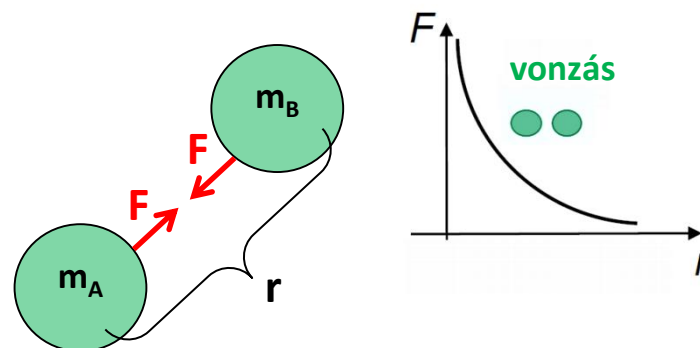
Coulomb-kölcsönhatás

Gravitáció

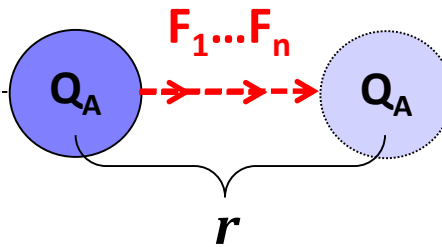
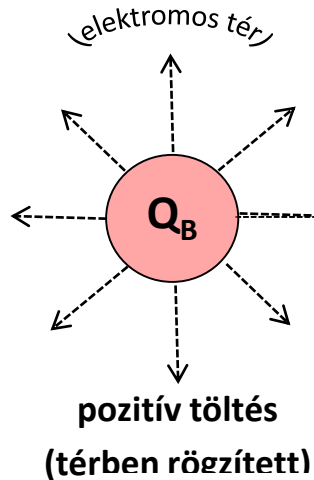

$$F_C = k \cdot \frac{Q_A \cdot Q_B}{r^2}$$

$$F_g = G \cdot \frac{m_A \cdot m_B}{r^2}$$

Elektromos potenciális energia (E_{pot})

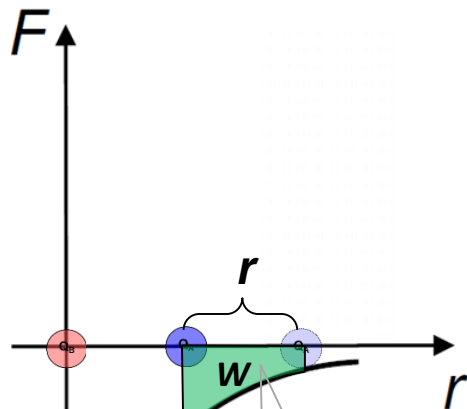

$$W = F \cdot r$$

$$F = ?$$

folyamatosan változik!

Mekkora energia szükséges a negatív töltés eltávolításához?

(integrálszámítás)

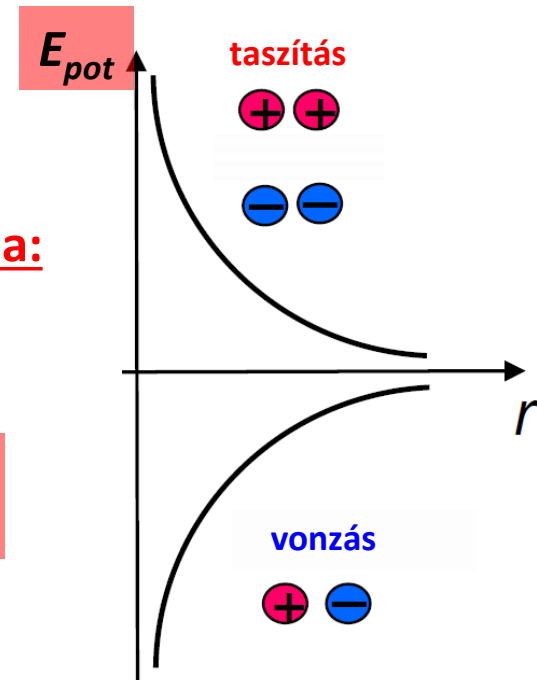
$$W_{r \rightarrow \infty} = -k \cdot \frac{Q_A \cdot Q_B}{r}$$

a negatív töltést
a végtelenbe
visszük

Elektromos
potenciális energia:

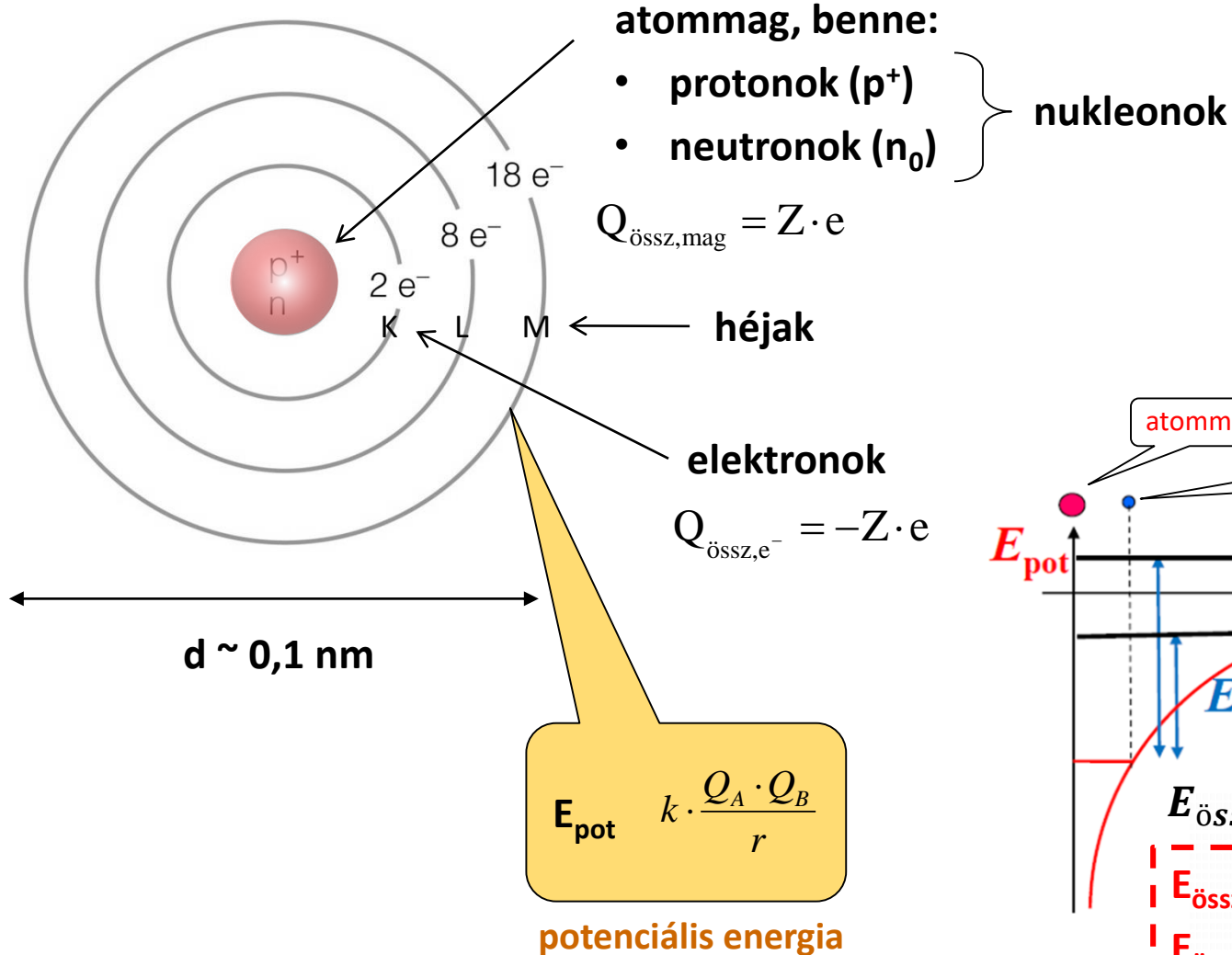
$$E_{\text{pot}} = W_{\infty \rightarrow r}$$

$$E_{\text{pot}} = k \cdot \frac{Q_A \cdot Q_B}{r}$$

Az atom felépítése

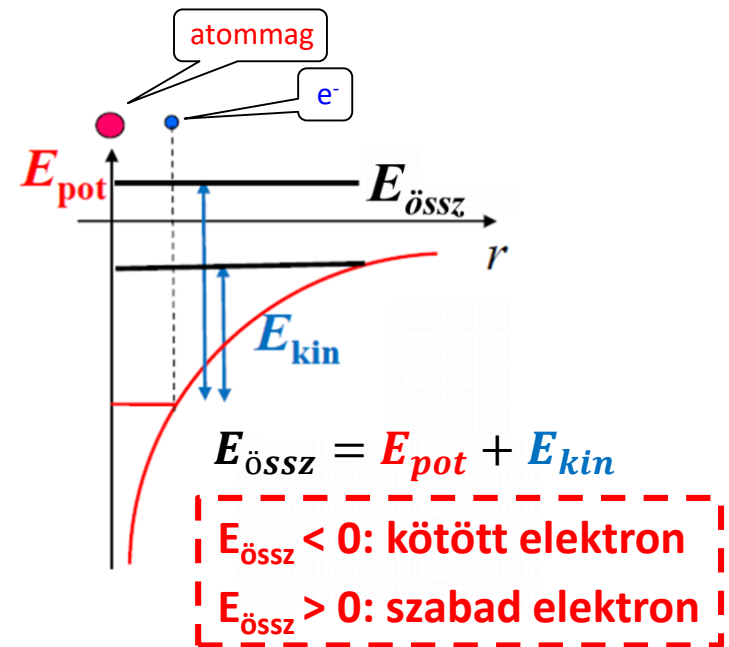
Z: rendszám

(protonok száma)

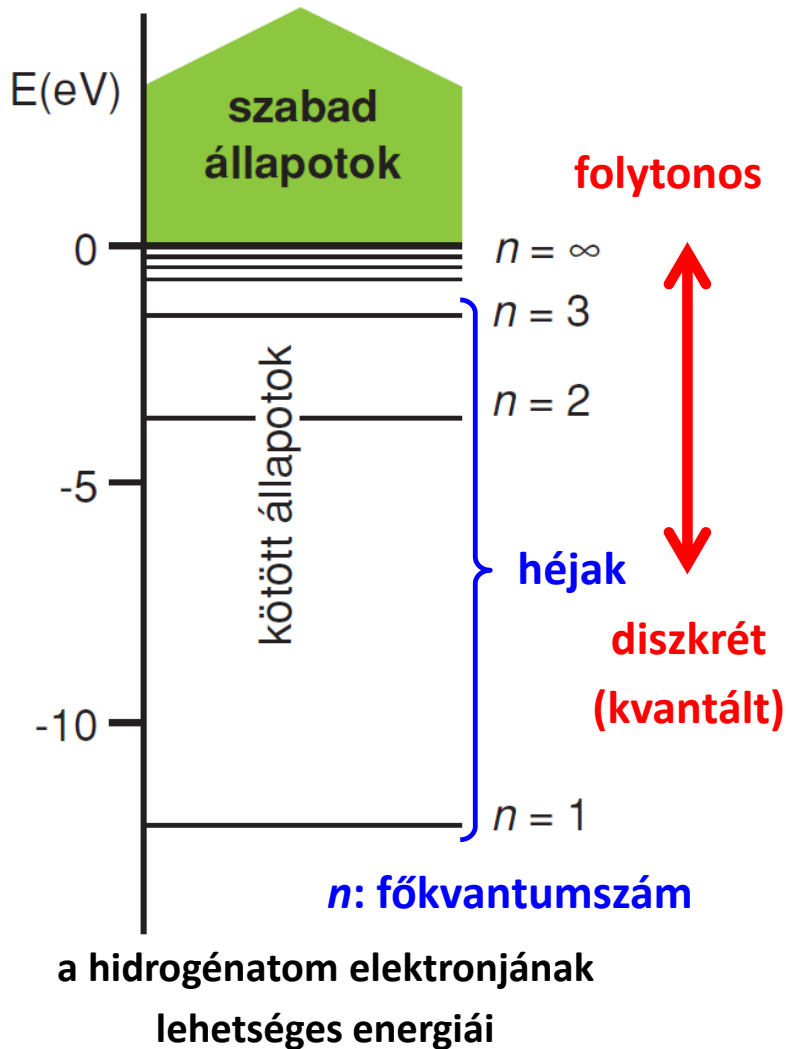
N: neutronsám

A: tömegszám

(=Z+N)

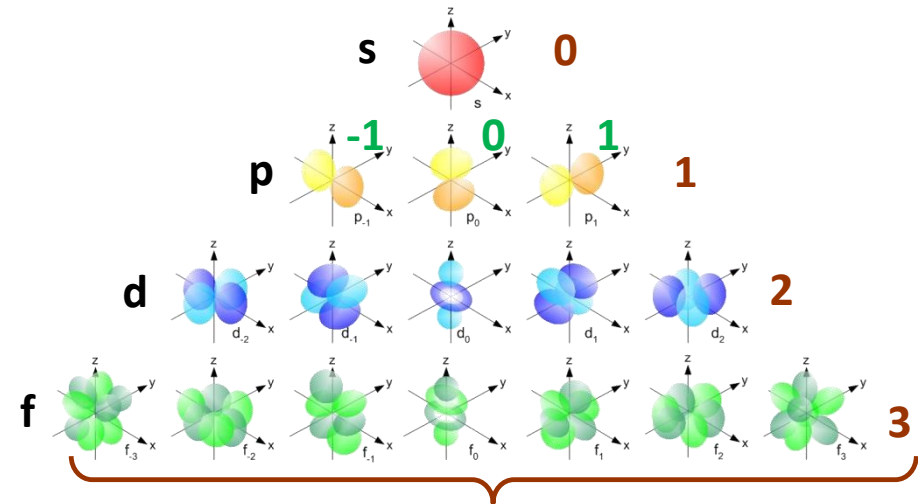

Az elektron energiaállapotai

l : mellékvantumszám ($n-1$)

m : mágneses kvantumszám ($-l \rightarrow +l$)

s: sharp;

p: principal;

d: diffuse;

f: fundamental.

alhéjak

ld. fényemisszió
gyakorlat

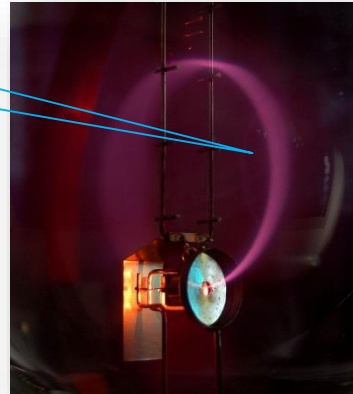
m_s : spin kvantumszám ($\pm 1/2$)

- Energiaminimum elve
- Pauli-elv

Az elektron kettős természete

v.ö.: „fény kettős természete”

e- nyaláb eltérülése
mágneses térben

részecske

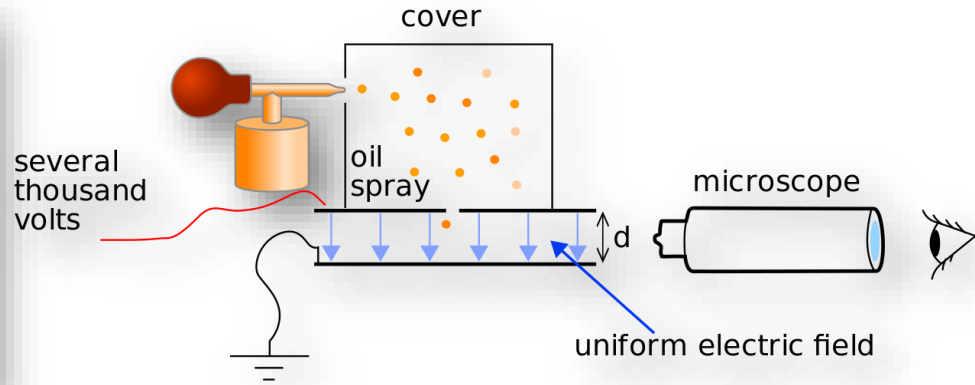

hullám

tömeg

(Thomson, 1897; tömeg-töltés arány)

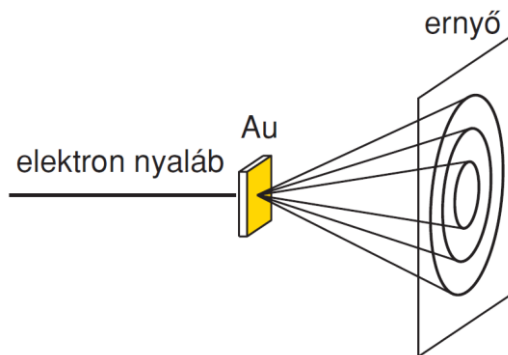
$$m_e = 9,1 \cdot 10^{-31} \text{ kg}$$

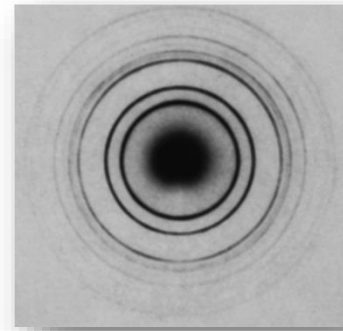
töltés

(Millikan, 1910)

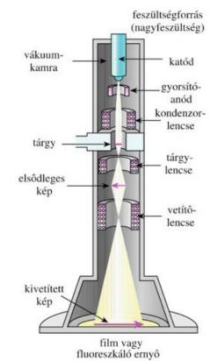
$$e = -1,6 \cdot 10^{-19} \text{ C}$$

Davisson és Germer, 1927

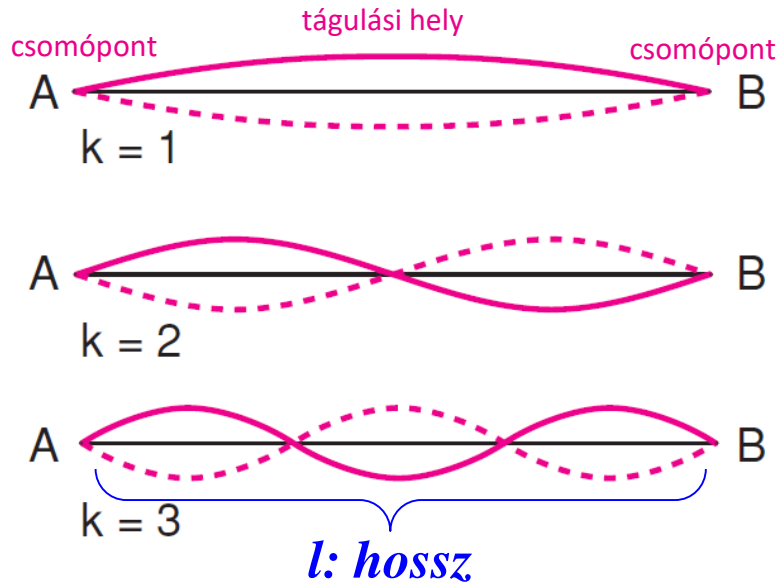

**nagy sebességű elektronok
aranyfólián történő elhajlása**

**elektron-
mikroszkóp**

Az elektron leírása hullámfüggvénnyel

analógia: kifeszített húron kialakuló állóhullámok

Az elektron állapotfüggvénye:

$$\psi(x,t)$$

(Schrödinger)

- **elektron helye (x):** ahol $\psi(x,t) \neq 0$
- **elektron impulzusa (p):** $\psi(x,t)$ „alakja”

$$l = k \frac{\lambda_k}{2} \quad k = 1, 2, \dots$$

csak diszkrét
értékeket vehet fel!

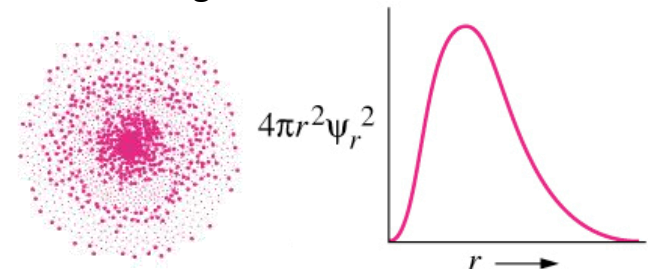
λ : anyaghullám
hullámhossza

$$\lambda = \frac{h}{p} = \frac{h}{m_e \cdot v}$$

De Broglie, 1923

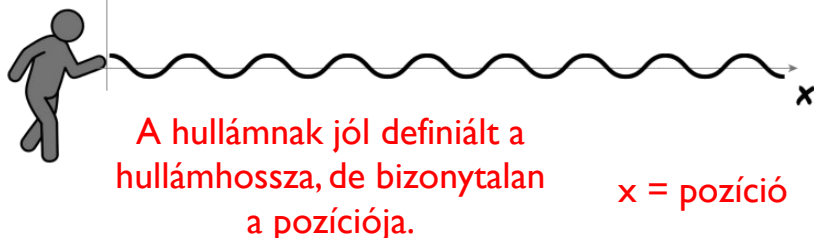
- ψ^2 : az elektron adott pályán történő megtalálási valószínűségének sűrűségével korrelál

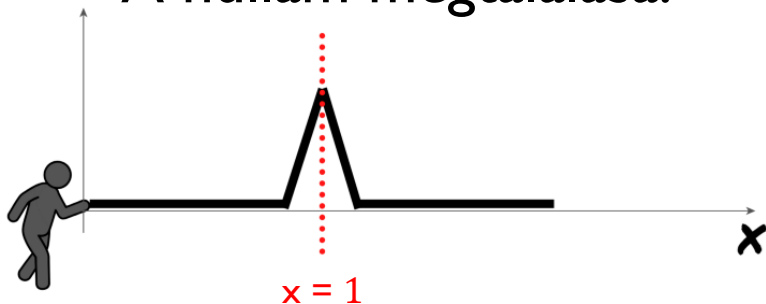
Az atomban kötött elektron

az atommag (vagy proton)
elektromos terében

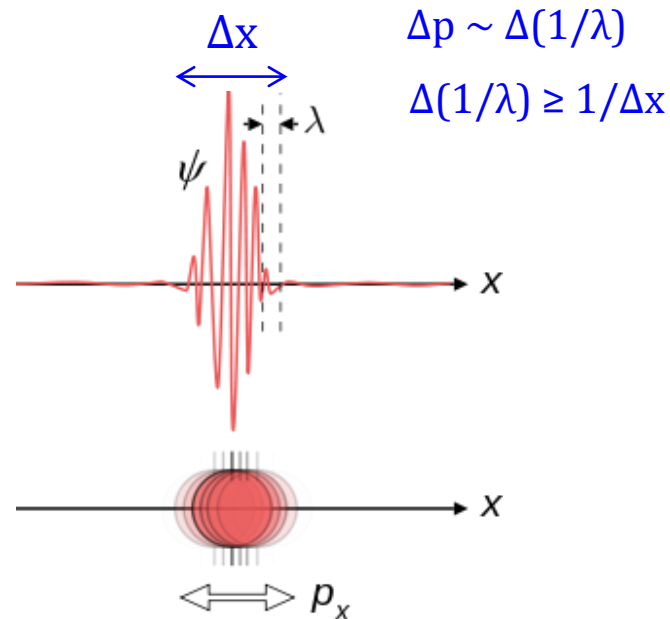
Hol van a hullám a térben?

A hullám megtalálása.

A kötelet hirtelen függőlegesen megrántva a hullám „helye” azonosítható, de a hullámfüggvény jelentősen torzul.

A Heisenberg-féle bizonytalansági összefüggés:

az impulzus bizonytalansága (Δp) :

$$\Delta x \cdot \Delta p \geq h$$

$$\Delta E \cdot \Delta t \geq h$$

Δt : bizonytalan, így a ΔE pontosan meghatározható: **kötött elektron esetén**

diszkrét energiaszintek

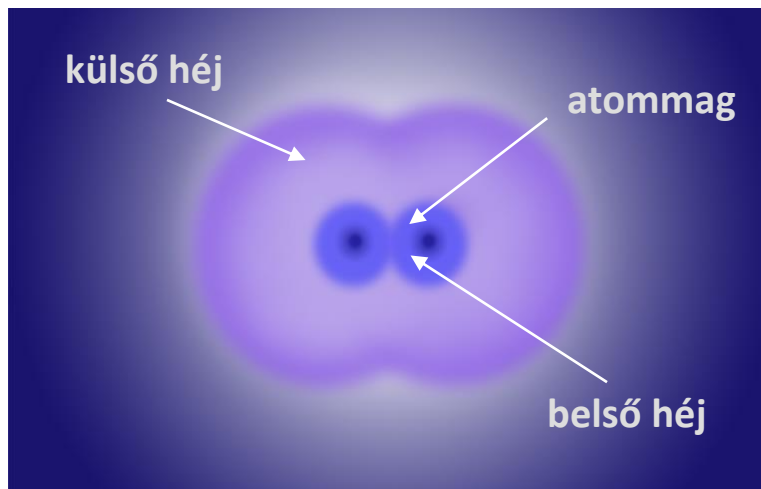
Atomi kölcsönhatások

rövid távú

kölcsönhatás:

atommagok taszítása

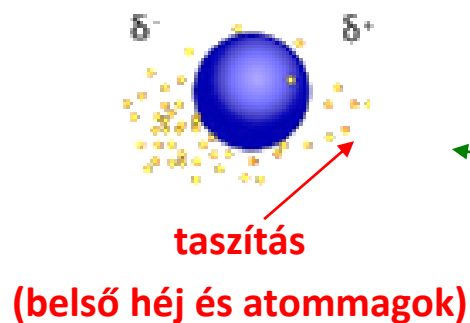
(átfedő elektronfelhő leárnyékolja a vonzást)

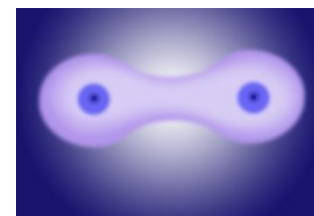
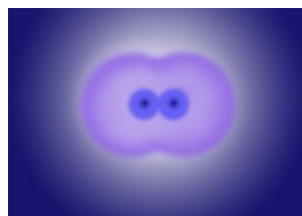
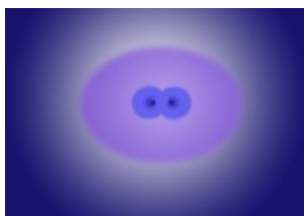
hosszú távú

kölcsönhatás:

Coulomb-vonzás

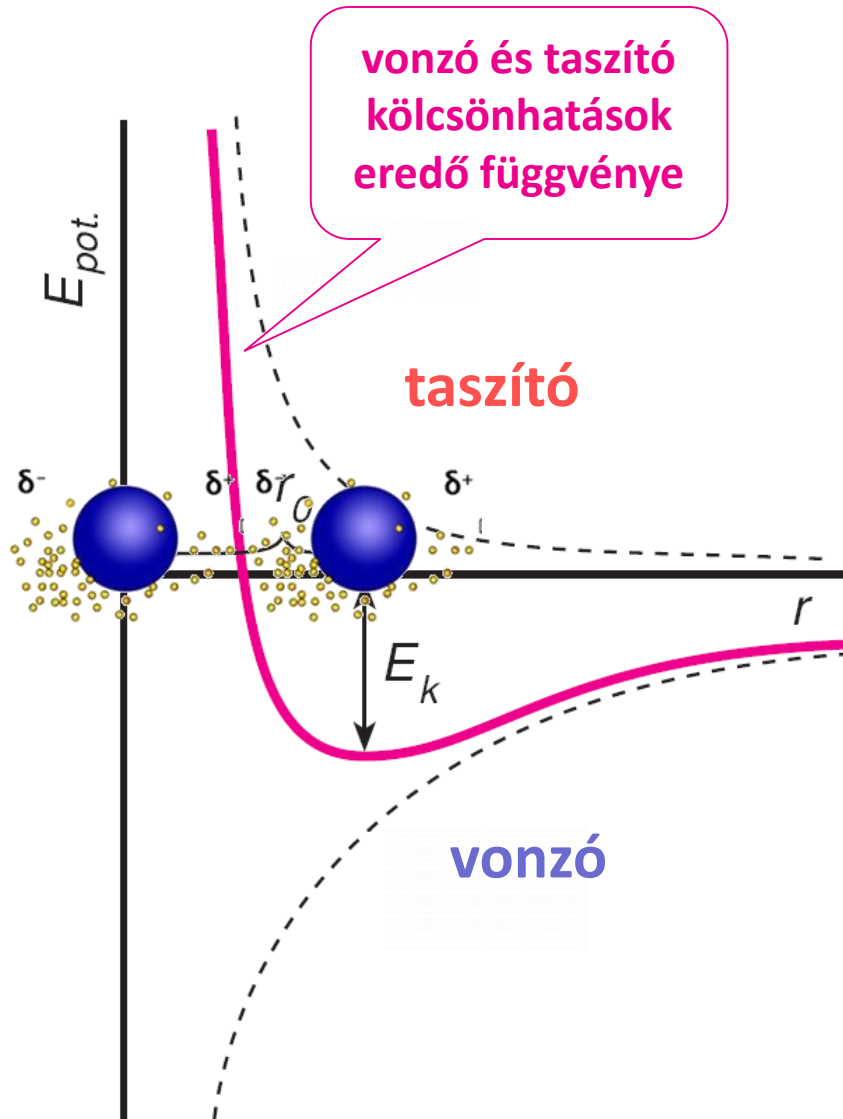

egyensúly
vonzás = taszítás

Atomi kölcsönhatások

$$E_{pot} = E_{vonzó} + E_{taszító}$$

$$E_{pot} = -\frac{A}{r^n} + \frac{B}{r^m}$$

A, B: kölcsönhatásra jellemző állandók
(atomtól függők)

$$n \text{ (vonzó)} < m \text{ (taszító)}$$

r_0 : kötéstávolság

E_k : kötési energia

Elsődleges kötések

intramolekuláris

erős

elsődleges

intermolekuláris

gyenge

másodlagos

„kötésben lévő atom
elektronvonzó
képessége”

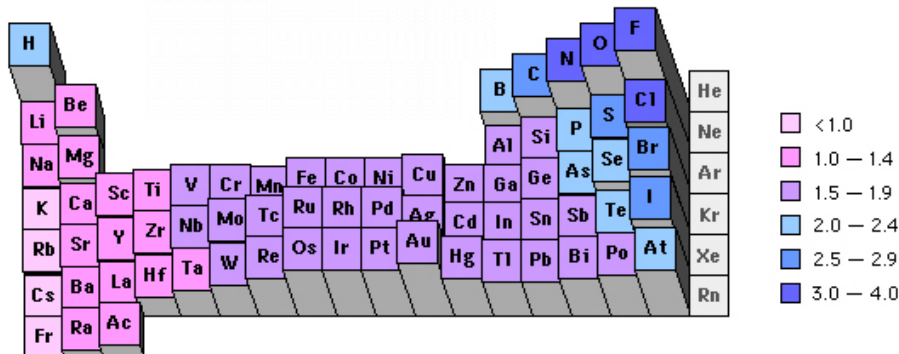
- **kovalens:** közös elektronpályák a részt vevő atommagok körül, erős: $E_{\text{köt}} > 1\text{eV}$
- **fémek kötése:** sokatomos rendszer, $E_{\text{köt}} > 1\text{eV}$
- **ionos kötés:** Coulomb-erők az ionok között, $E_{\text{köt}} > 1\text{eV}$

kialakulásuk az
**elektronegativitás
(EN) függvénye**

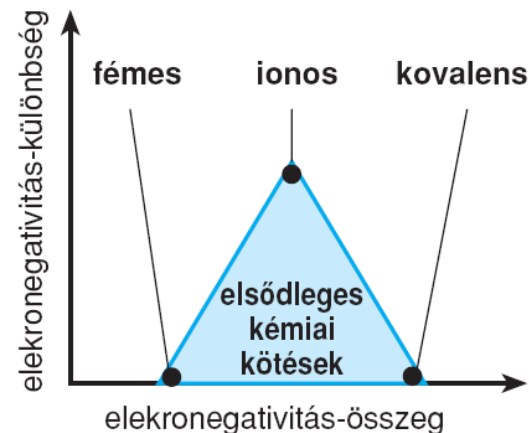
$$EN = |E_i| + |E_{ea}|$$

ionizációs
energia

elektron-
affinitás

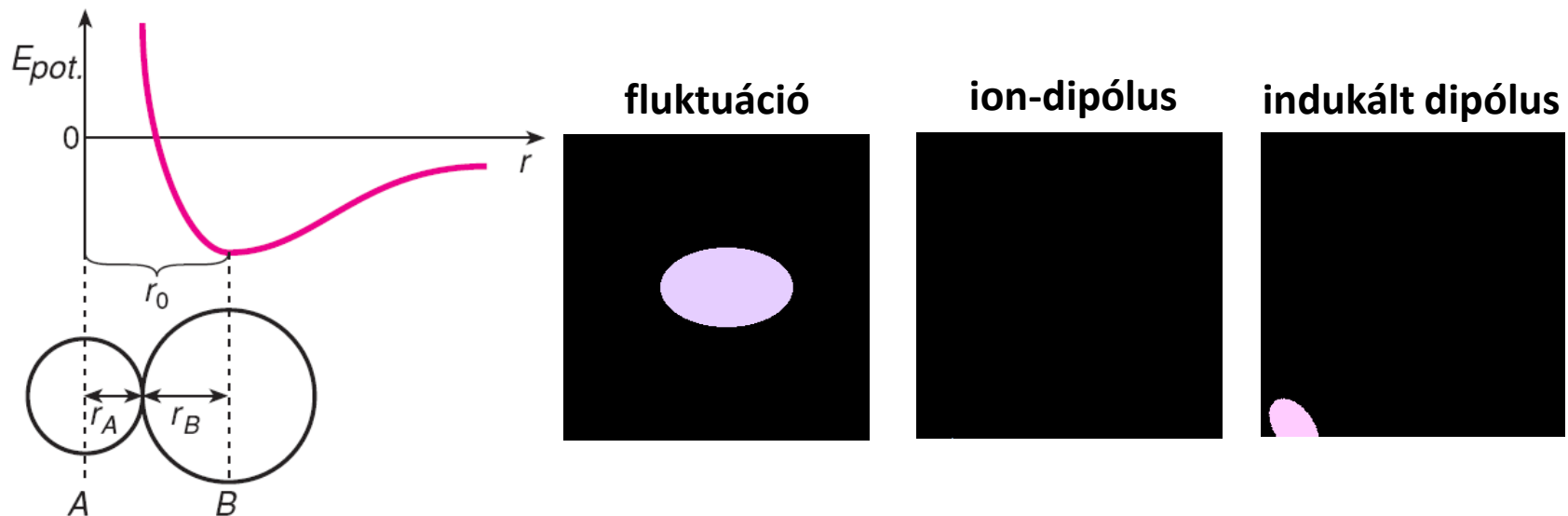

EN értékek Pauling
szerint

Másodlagos kötések 1

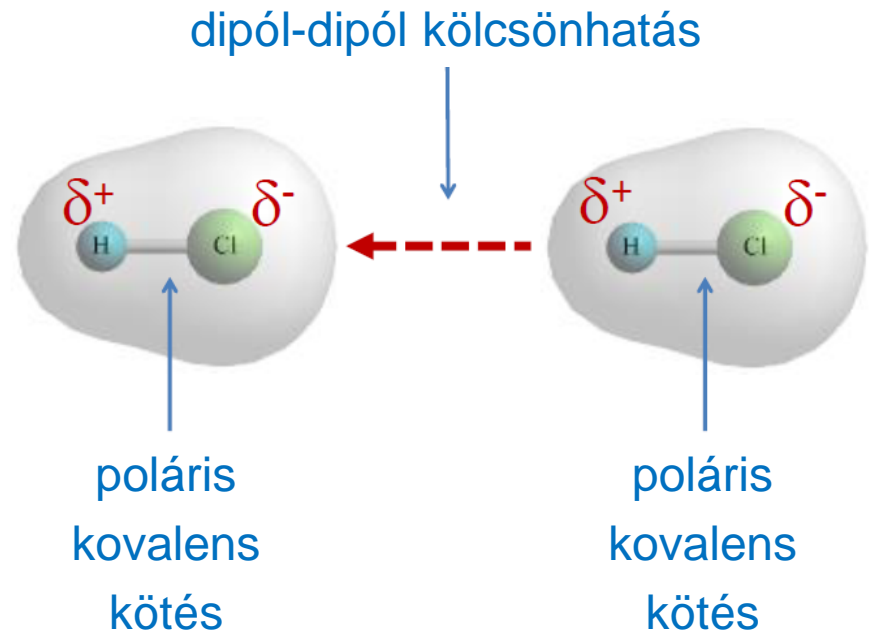
- **Van der Waals:** apoláris atomok között (állandó dipólusmomentum nélkül) ahol egy átmenetileg kialakuló dipólus hat egy apoláris molekulára vagy atomra, melyben polarizációt indukál (**indukált dipólus**)
  - **Van der Waals sugár:** $r_0 = r_A + r_B$
  - Intermolekuláris vagy intramolekuláris
  - Fontos biológiai funkció: szerves anyagok/szerkezetek kialakítása
  - Gyenge: ($E_{\text{köt}} \sim 0,02 \text{ eV}$)

Másodlagos kötések 2

- Dipól-dipól kölcsönhatás:

- A molekulában (vagy egy részében) állandó töltésmegoszlás van jelen.
- Polarizált (+) és (-) töltésű molekularészeket elektrosztatikus kölcsönhatás (Coulomb-erő) tart össze.
- Intra/intermolekuláris,
- Gyenge kölcsönhatás ($E_{\text{köt}} = 0,003\text{-}0,02 \text{ eV}$).

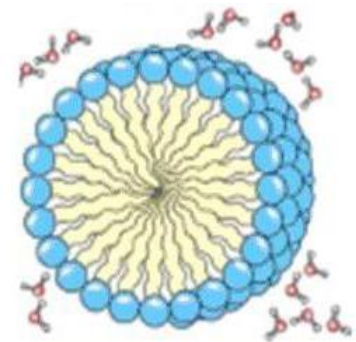
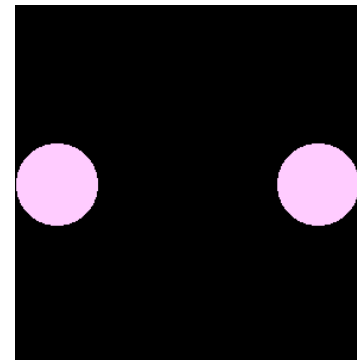
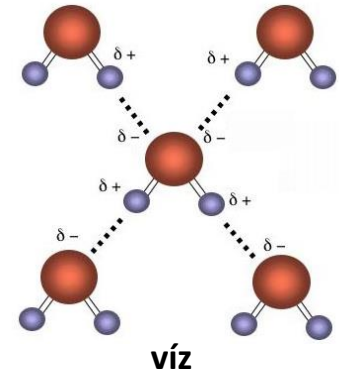
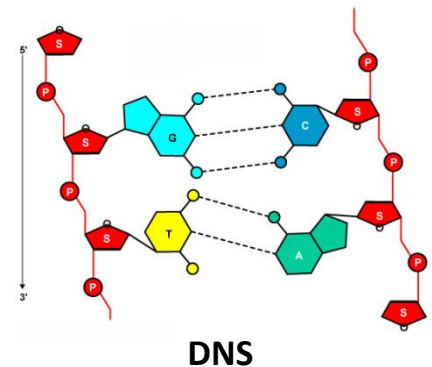
$$E_{\text{vonzó}} = p * E$$

p: dipólusmomentum ($p=Q*d$)

E: a környező molekulák által generált elektromos térerősség

Másodlagos kötések 3

- **H-kötés:** a H-atom két másik nagy elektronegativitású (F, O, N) atom között létesít kapcsolatot
  - $r \sim 0,23 - 0,35 \text{ nm}$
  - $E \sim 0,2 \text{ eV}$
- **Hidrofób kölcsönhatás:** gyenge Van der Waals kölcsönhatás lehetne ($E_{\text{köt}} = 0,003 - 0,02 \text{ eV}$), de ezt a hőmozgás felszakítaná ($kT \sim 0,025 \text{ eV}$)!
  - rendezett vízmolekulák az apoláris molekula körül (minimális határfelület)

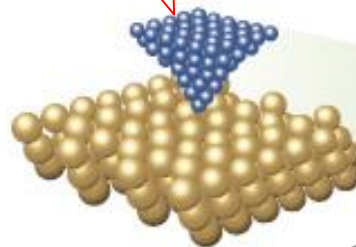
lipidek vizes
közegben

Atomi erő mikroszkópia (AFM)

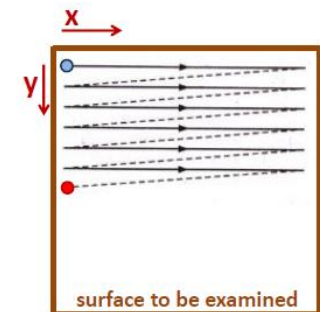
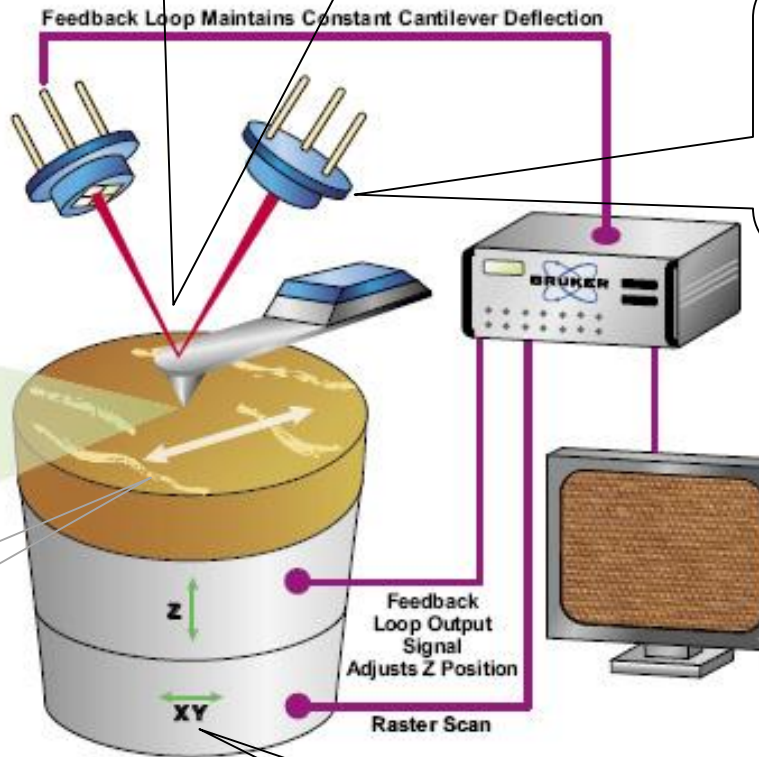
1. Van der Waals kölcsönhatást mérünk egy hegyes tű és a minta atomjai között

2. egy apró laprugó (rugólapka) elhajlik a Van der Waals erők hatására

3. az elhajlást egy pozícióérzékelő fotodiódára vetített lézerral mérjük

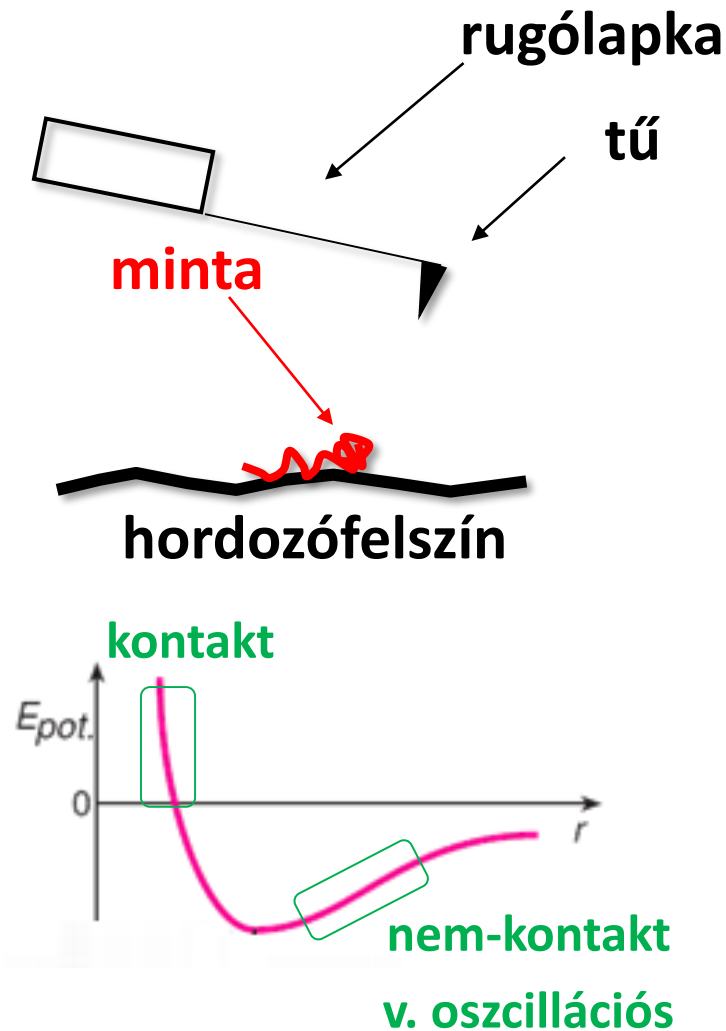
atomi simaságú hordozófelszín (csillám)

4. a mintát (vagy a rugólapkát) X-Y irányokban mozgatva „rácsponatokban” pásztázunk

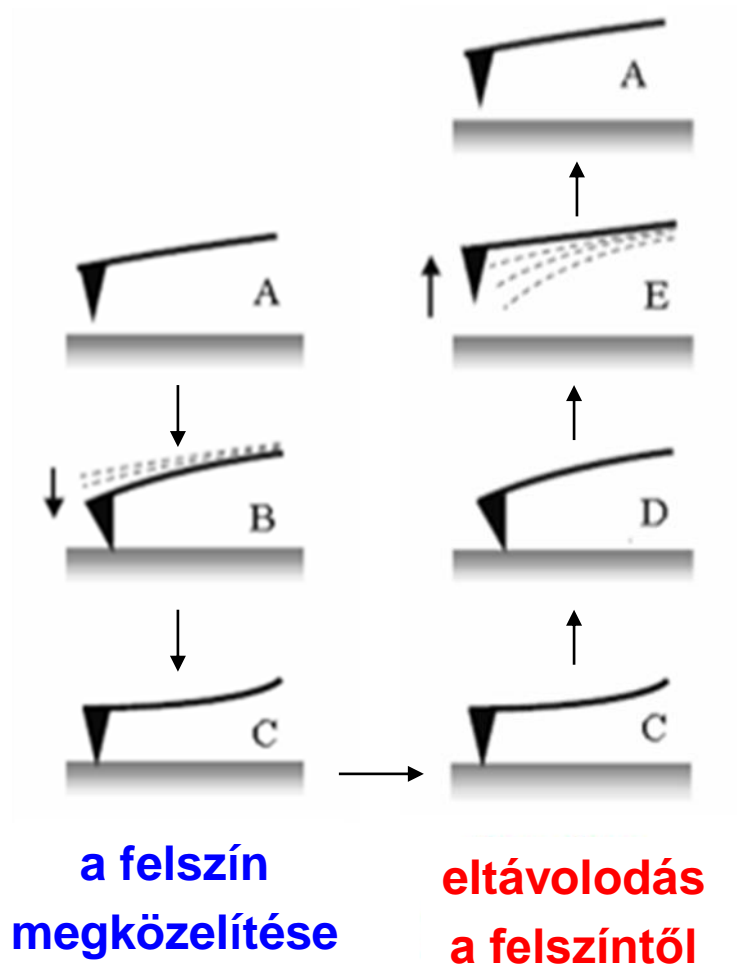
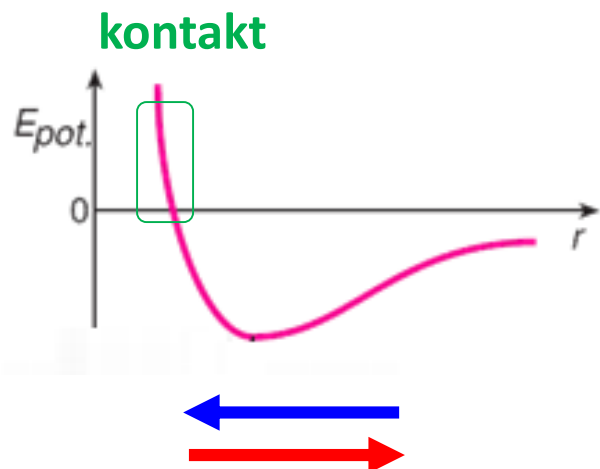
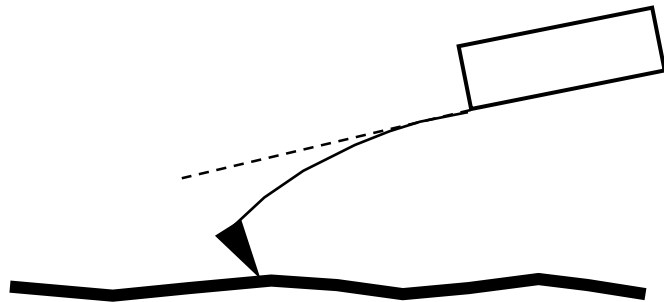

AFM üzemmódok

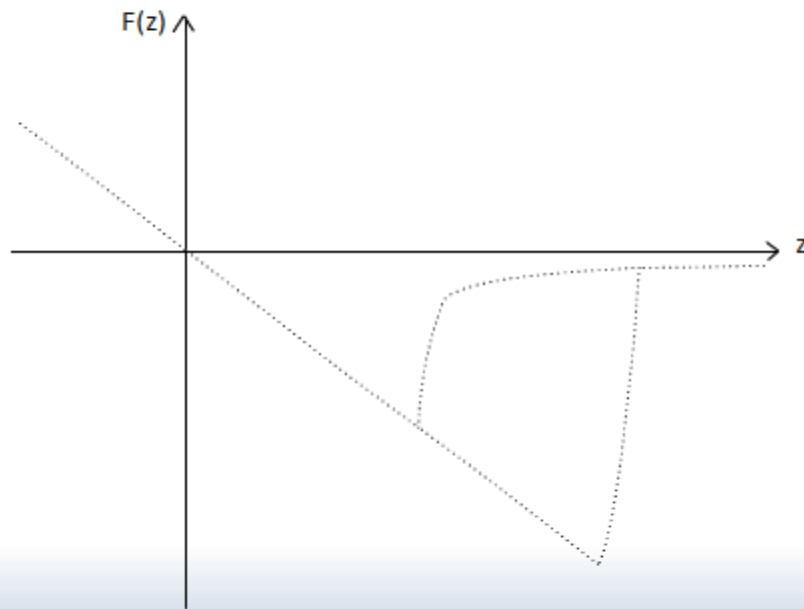
- **Kontakt:** a tű hozzáér a mintához; a **rugólapka elhajlása** a felszín topográfiájára enged következtetni. Leképezéskor az elhajlást **állandó** értéken tartjuk.
  - **Z-feedback:** a rugólapka emelésével / süllyesztésével biztosítja az állandó értékű **elhajlást** (setpointhoz képest).
  - **topográfiai információ** (pl. magasság) minden x;y pontban a rugólapka Z-tengely irányú elmozdulásából van számítva.
- **Nem-kontakt:** a **rugólapka** a mintától távolabb **oszcillál**; a rezgési amplitúdó és a **rezonanciafrekvencia (f_0)** változik a felszín topográfiájának hatására.
  - **Z-feedback:** a rugólapka emelésével / süllyesztésével biztosítja az állandó értékű **amplitúdót**.

Kontakt üzemmódú AFM

Kontakt üzemmódú AFM

Force-displacement curve

This is a force-displacement curve, showing the change in the force acting on the tip as it approaches and withdraws from the surface.

The horizontal axis is the extension of the piezo in the z -direction.

The y -axis is the force experienced by the cantilever. Since force is calculated from Hooke's law: $F = -kx$, the y -axis can also be considered as cantilever deflection.

Start

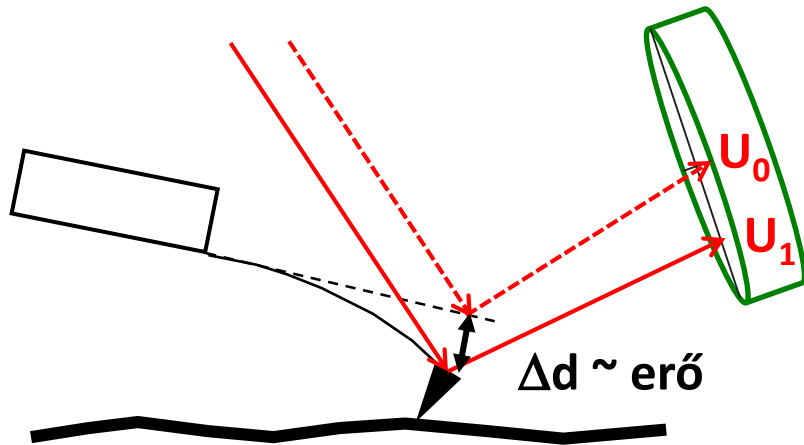

Kontakt üzemmódú AFM

alkalmas pl. lágy
biológiai minták
(sejtek) vizsgálatára

lézer

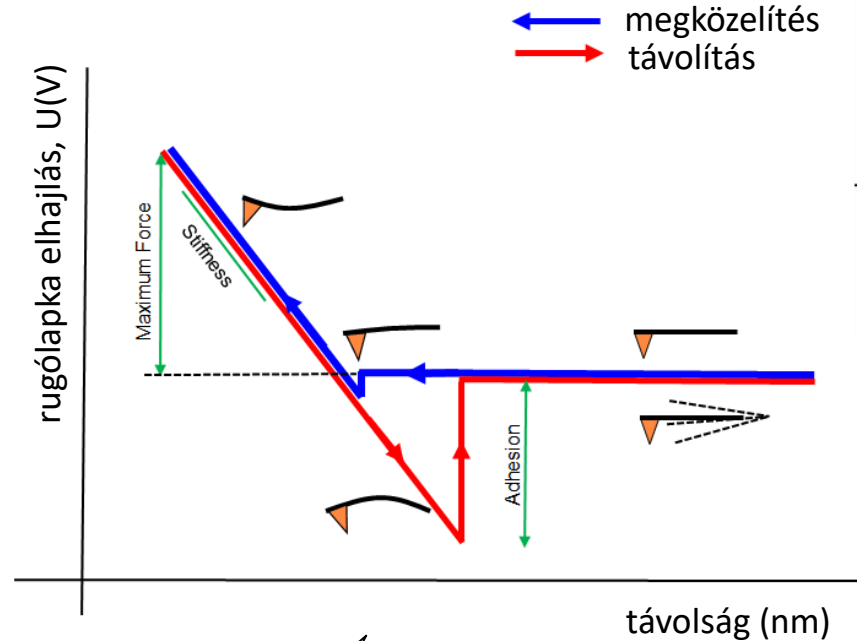
pozícióérzékelő
fotodióda

$$F = \text{erő} = D \cdot \Delta d \text{ (Hooke-törvény)}$$

Δd : rugólapka elhajlása

D : rugóállandó

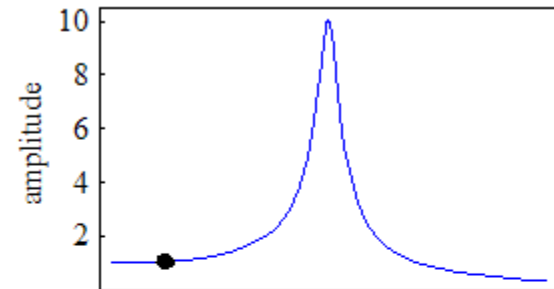
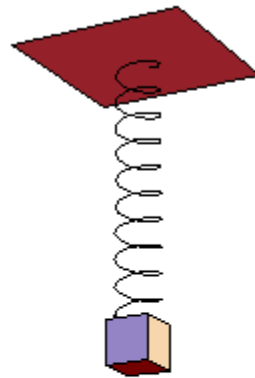

erőmérés /
rugalmasságmérés
biológiai mintákon

Rezonancia

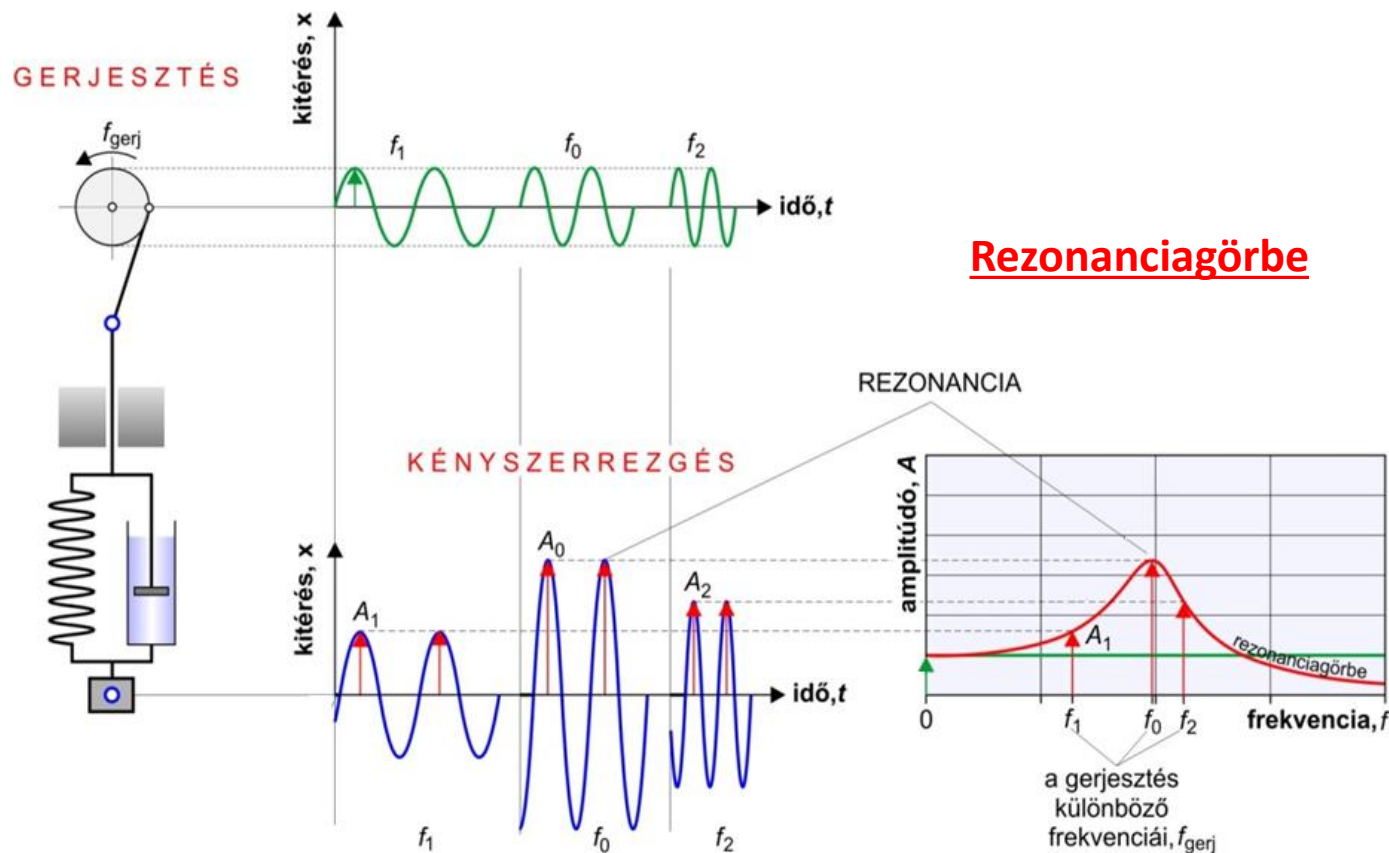
Rezonancia: olyan kényszerrezgés, amelynél a külső kényszererő frekvenciája közel esik a rezgőrendszer sajátfrekvenciájához. Ilyenkor igen nagy amplitúdók fordulhatnak elő.

Kényszerrezgés

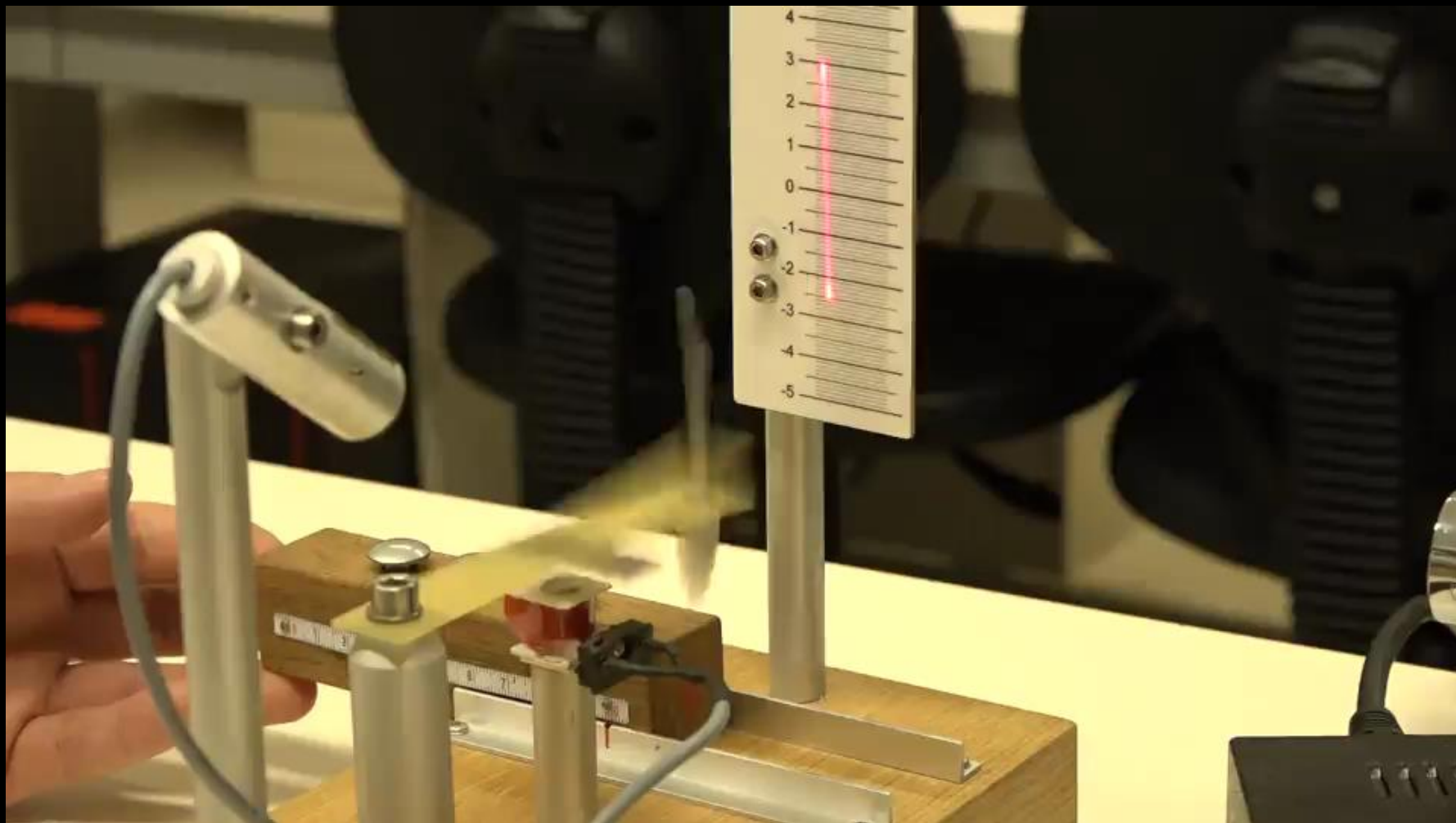
Nem-kontakt / oszcillációs AFM üzemmód

Rezonancia: olyan kényszerrezgés, amelynél a külső kényszererő frekvenciája közel esik a rezgőrendszer sajátfrekvenciájához. Ilyenkor igen nagy amplitúdók fordulhatnak elő.

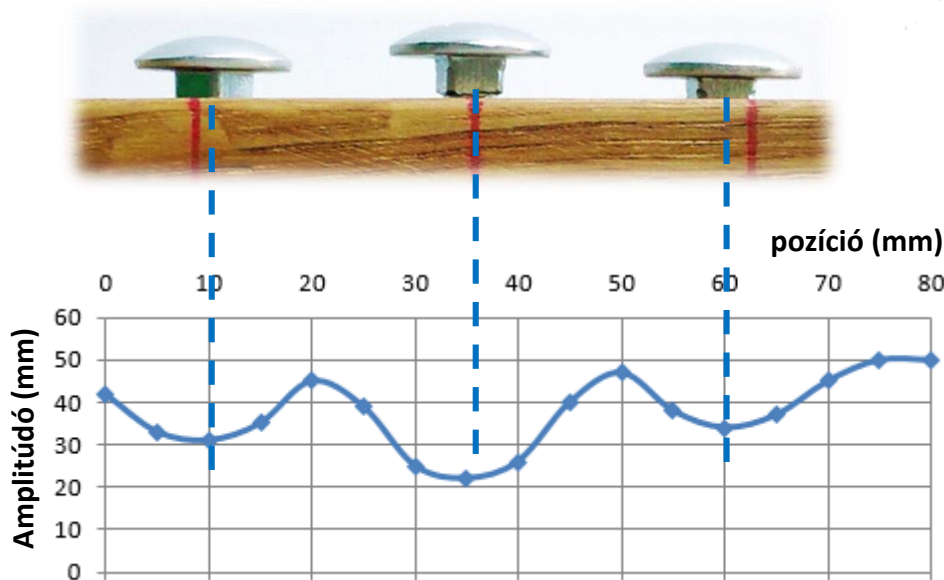
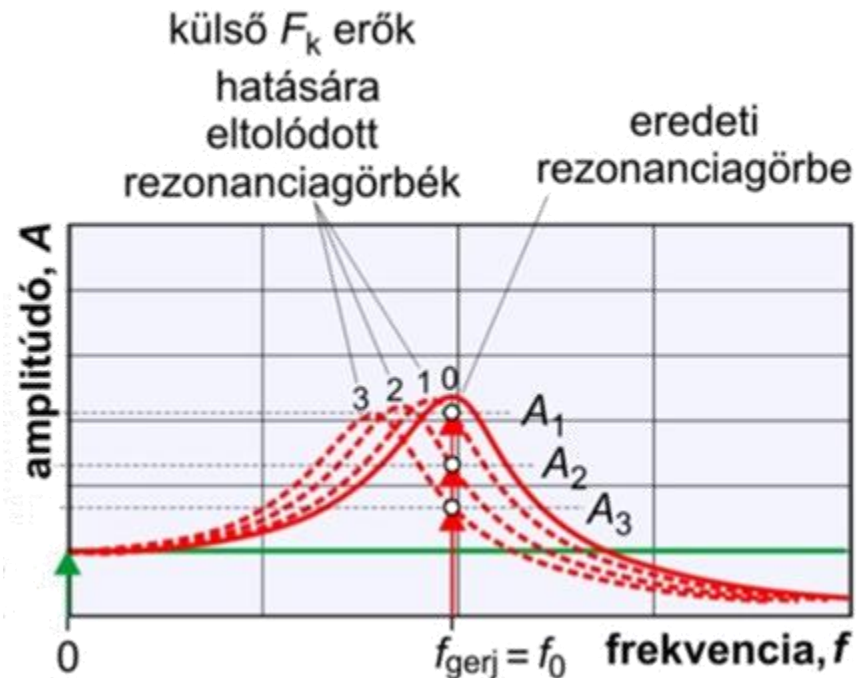
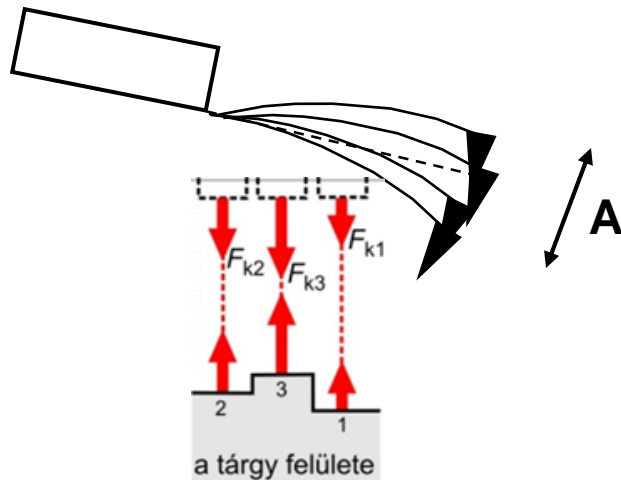

Nem-kontakt / oszcillációs AFM üzemmód

Megjegyzés: A Van der Waals erőket mágneses kölcsönhatással modellezzük.

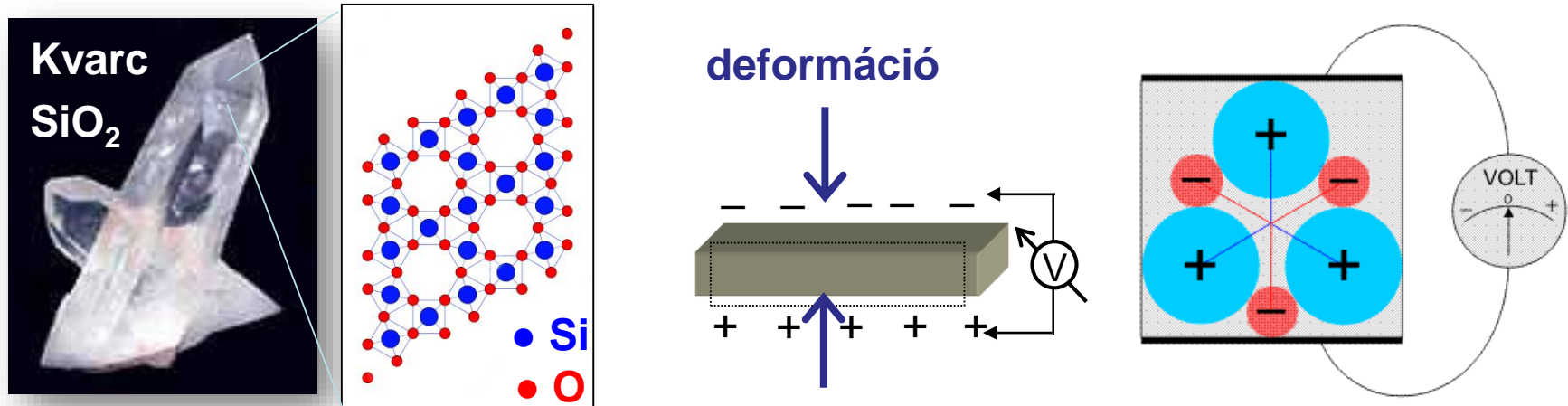
Nem-kontakt / oszcillációs AFM üzemmód

$$f_0 = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{D}{m}} \quad \downarrow$$

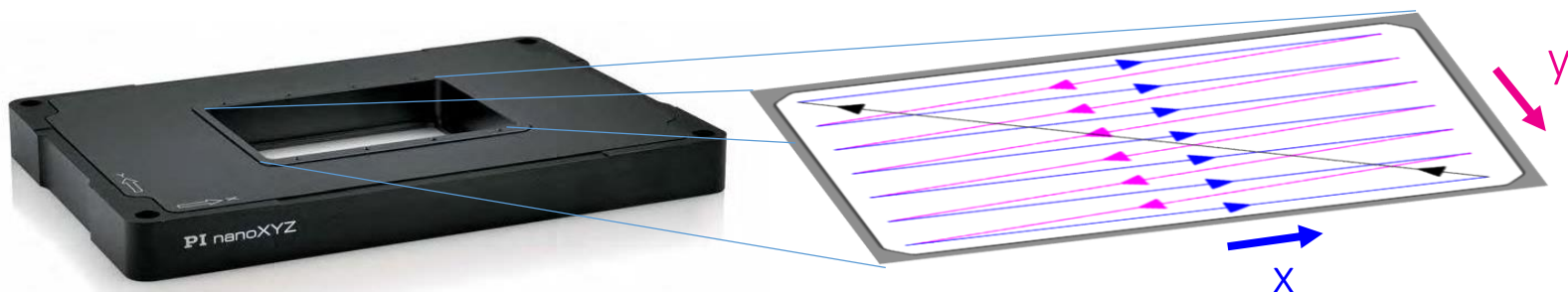
- amplitúdó $\neq$ tárgymagasság
- **A tárgy magassága** csak **visszacsatolással** mérhető pontosan.

Pásztázás elve: piezoelektromosság

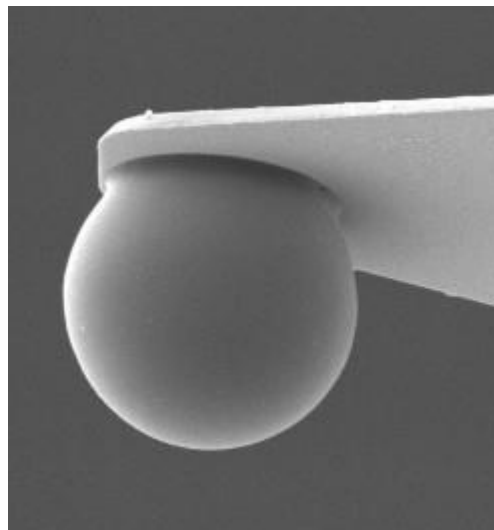
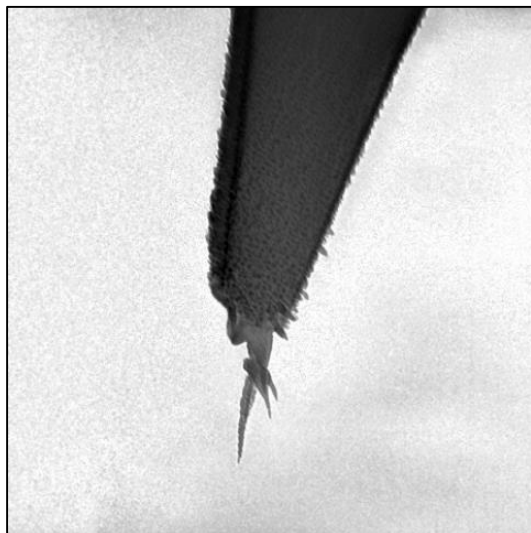
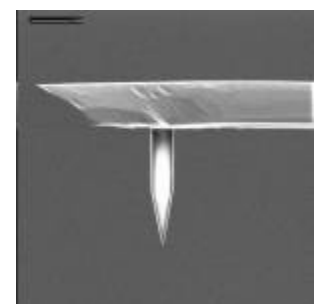
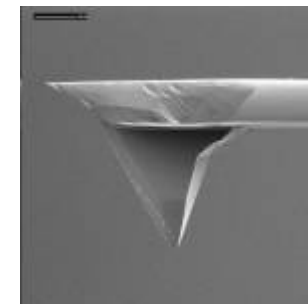
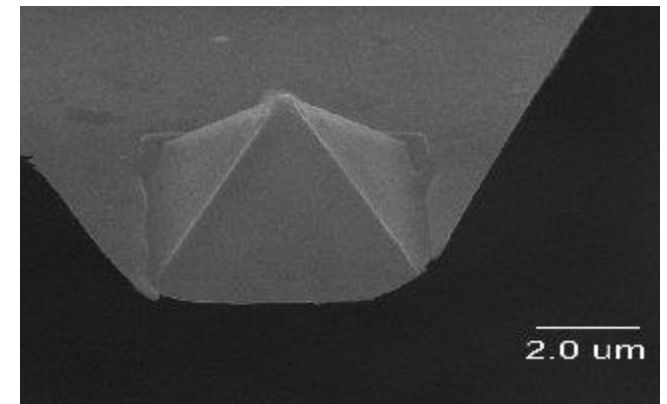
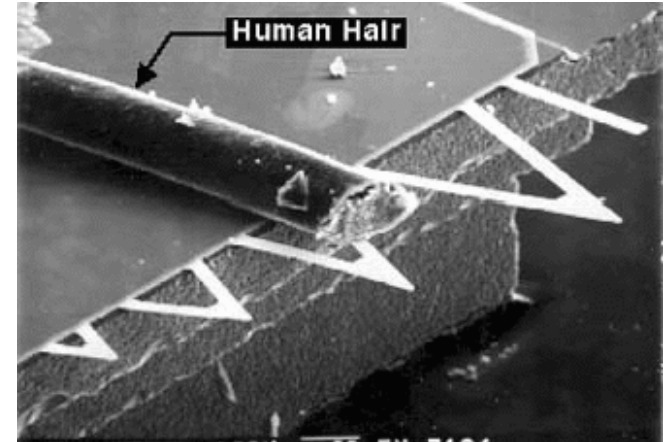
- inverz piezoelektromos hatás: feszültség $\rightarrow$ deformáció
- X, Y, Z irányú piezo: pl. 150 V $\rightarrow$ 40 μm

precíz, akár 0,1 nm-es léptetés

Rugólapkák

- Anyag: főleg szilícium nitrid (Si_3N_2)
- Tű görbületi sugara: 0,1 nm - 100 μm
- Rugóállandó $\sim 0,1 - 10 \text{ N/m}$
- $f_0 \sim 50 - 500 \text{ kHz}$

AFM - jellemzők

- **Fő előnyök:**

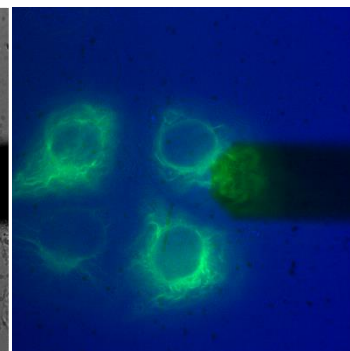
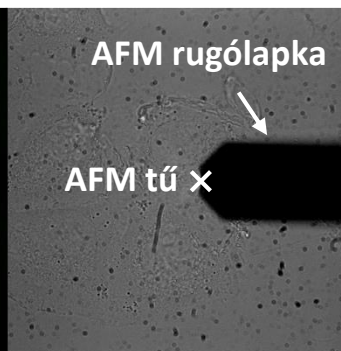
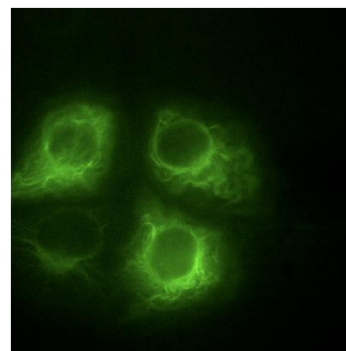
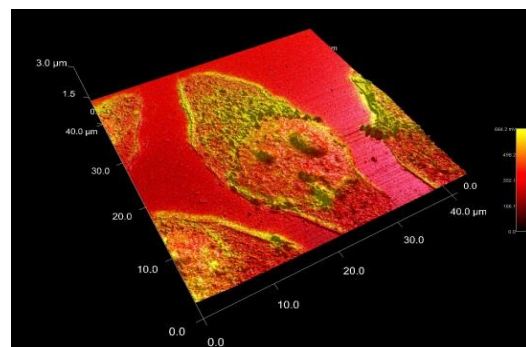
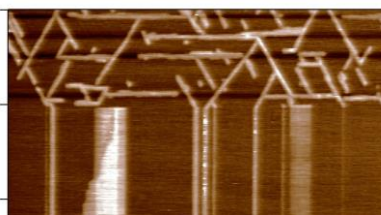
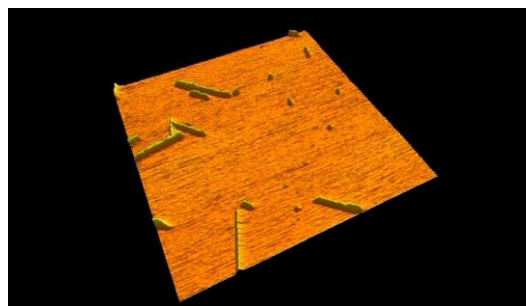
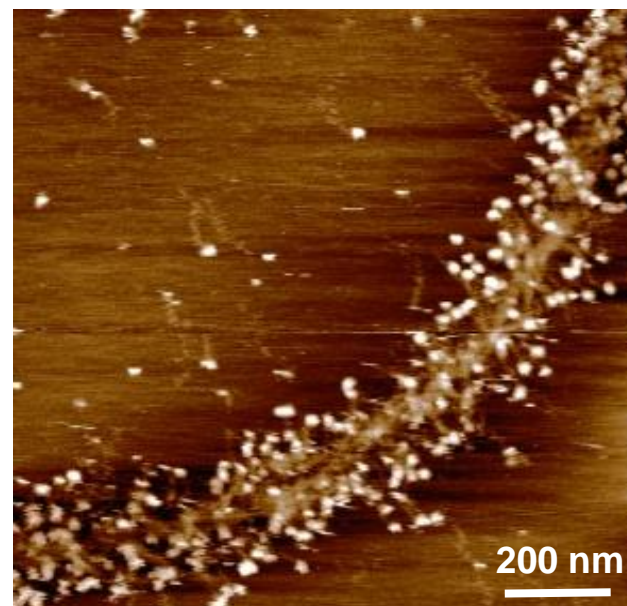
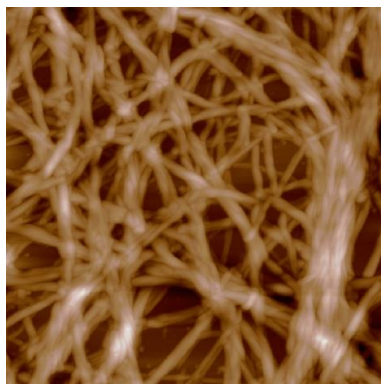
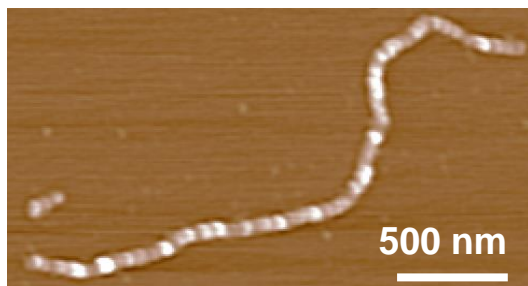
- 3D felszíni topográfia.
- Képkalkotás ~ 10 pm-es függőleges és valamelyest rosszabb oldalirányú felbontással.
- Bármilyen felszín leképezhető (elektromos vezetők, szigetelők, félvezetők).
- Atomszférikus, védőgázos vagy folyadékpufferes közegben is lehetséges a képkalkotás.
- Natív minta is vizsgálható (nem szükséges festés vagy fixálás).
- Biológiai minták élettani körülmények között (hőmérséklet, pH, megfelelő ionerősség) is vizsgálhatók.

- **Fő hátrányok:**

- A mintát hordozófelszínhez kell kötni, mely megváltoztathatja a minta szerkezetét.
- Lassú pásztázás.
- Maximális pásztázási magasság néhány mikrométer lehet.
- A pásztázott terület maximális mérete 10 mikrométeres nagyságrendű.
- Drága (műszer, mintaelőkészítés, rugólapkák, stb).

Intézetünkben született képek

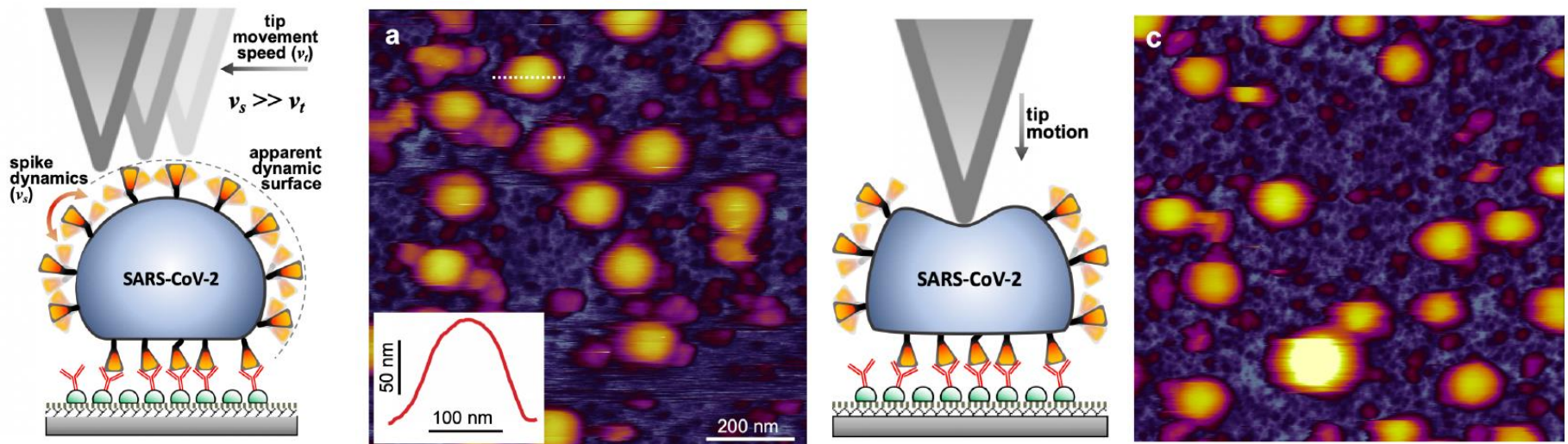

Natív SARS-CoV-2 vírus AFM-felvétele

Topography, spike dynamics and nanomechanics of individual native
SARS-CoV-2 virions

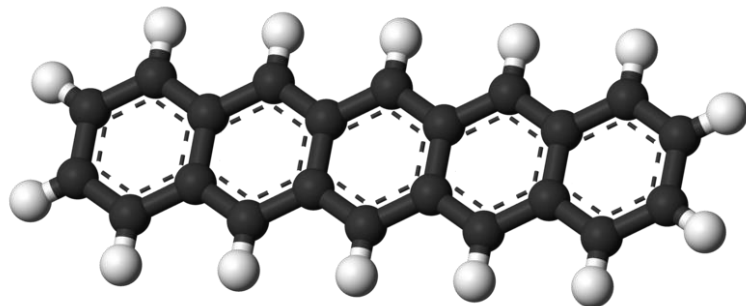
Bálint Kiss^{1#}, Zoltán Kis^{2,3#}, Bernadett Pályi², Miklós S.Z. Kellermayer^{1*}

bioRxiv preprint doi: <https://doi.org/10.1101/2020.09.17.302380>

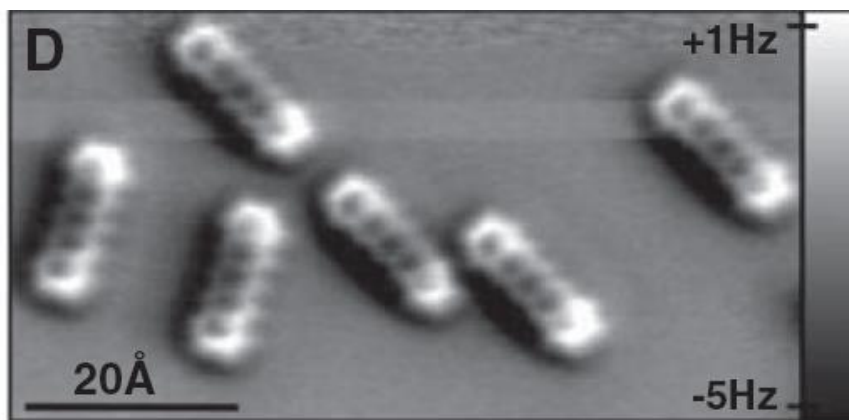
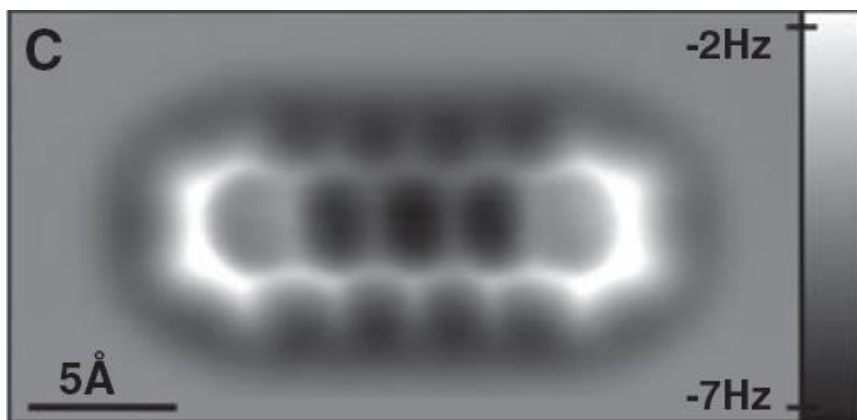

Pentacén molekula

alagútáram a rugólapkán át (STM)

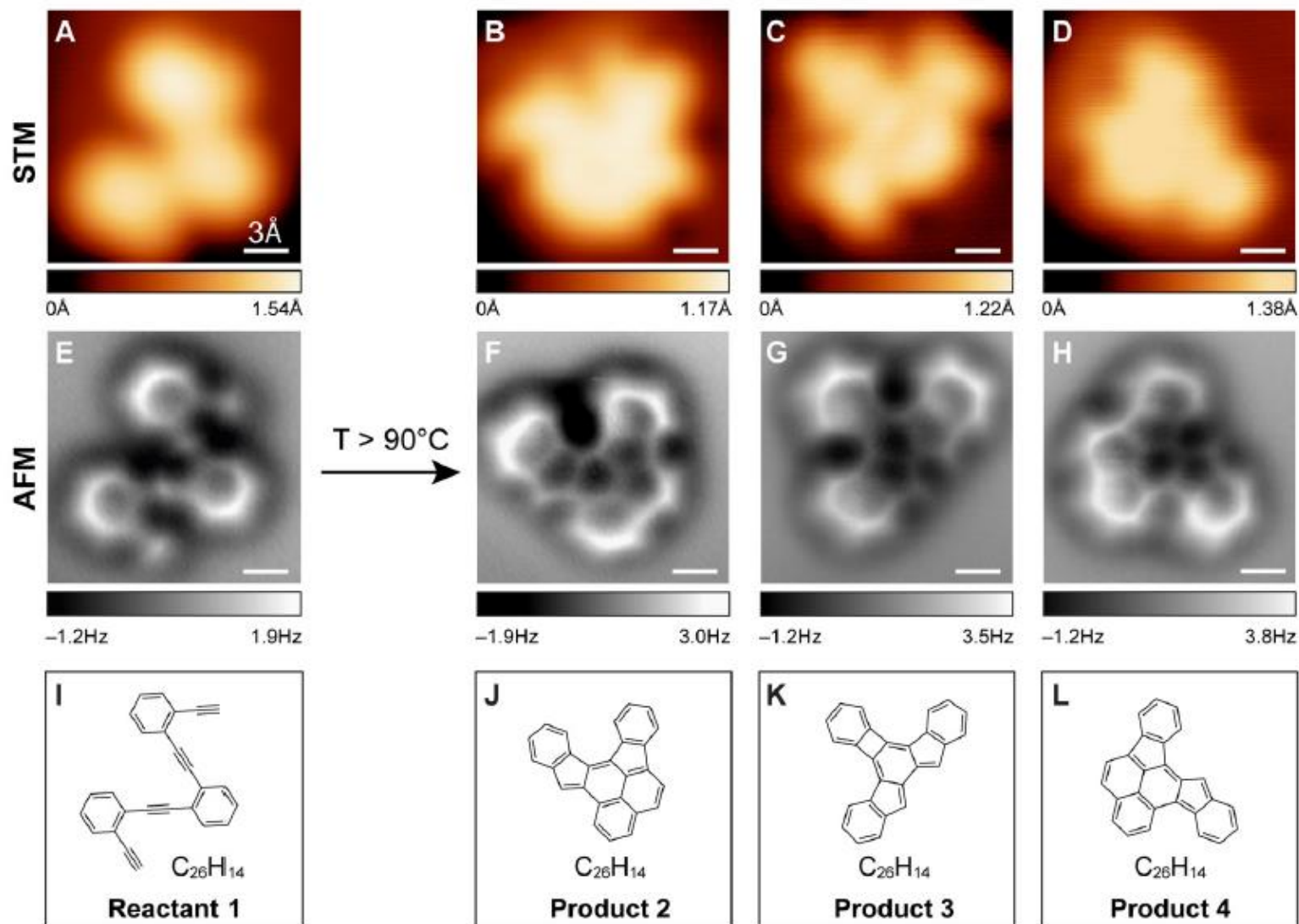

AFM képek (a rugólapka „tűhegye” egyetlen CO molekula)

Nature Chemistry 1, 597 - 598 (2009)

Kémiai reakciók leképezése („elektronsűrűség”)

Köszönöm
a figyelmet!

SCHRÖDINGER'S CAT IS
ALIVE

